

Икономически и социални измерения на корупцията в България

Ганчо Ганчев
Мария Паскалева
Иван Тодоров
Владимир Ценков

Съдържание

	РЕЗЮМЕ	2
1.	ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ КОРУПЦИОННИТЕ ПРАКТИКИ, ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ И ПОЛИТИЧЕСКАТА СТАБИЛНОСТ В БЪЛГАРИЯ проф. Ганчо Т. Ганчев Югозападен университет „Неофит Рилски“	3
2.	ИКОНОМИЧЕСКО НЕРАВЕНСТВО И КОРУПЦИЯ В БЪЛГАРИЯ Гл. ас. Мария Паскалева	9
3.	ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА КОРУПЦИЯТА ВЪРХУ УСВОЯВАНЕТО НА ЕВРОПЕЙСКИТЕ ФОНДОВЕ В БЪЛГАРИЯ Доц. Иван Тодоров	16
4.	ПРОБЛЕМИ С КОРУПЦИЯТА В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ – ДИНАМИКА НА КОРУПЦИОННИЯ ИНДЕКС В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И НЕЙНАТА ДЕТЕРМИНИРАНост ОТ ФАКТОРИТЕ НА ДЪРЖАВНОТО УПРАВЛЕНИЕ Доц. д-р Владимир Ценков Югозападен университет „Неофит Рилски“	25
	Приложения	32
	Списък на таблици и графики	36

РЕЗЮМЕ

Настоящото изследване се състои от три части – анализ на връзката между политическата стабилност и корупцията в България, анализ на взаимоотношенията между корупцията и социалното развитие на обществото, анализ на въздействието на използването на структурните фондове на Европейския съюз върху състоянието на корупцията в България, както и преглед на проблематиката, свързана с корупцията в ЕС с оглед сравнение с България.

Първият раздел показва тясна връзка между политическата стабилност и корупцията. Тази връзка е нелинейна. При висока политическа стабилност имаме като правило висока корупция, което говори за прокорупционна договореност между политическите сили. При нестабилност корупцията намалява, но при много висока политическа неопределеност корупцията отново нараства. Важно

значение за борбата с корупцията в България има външният натиск по линията на ЕС и ОИСР.

Емпиричното изследване демонстрира, че корупцията е част от общия социално-икономически климат в страната. Борбата с корупцията изисква координация със социалната политика и укрепването на правораздавателната система.

Анализът на връзката между използването на еврофондовете и корупцията не дава значими емпирични резултати. Това индиректно потвърждава съществуващата в литературата теза, че използването на еврофондовете може както да засили, така и да отслаби корупцията.

Последният раздел е посветен на особеностите на корупционния климат в Европейския съюз като цяло.

1

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ КОРУПЦИОННИТЕ ПРАКТИКИ, ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ И ПОЛИТИЧЕСКАТА СТАБИЛНОСТ В БЪЛГАРИЯ

проф. Ганчо Т. Ганчев

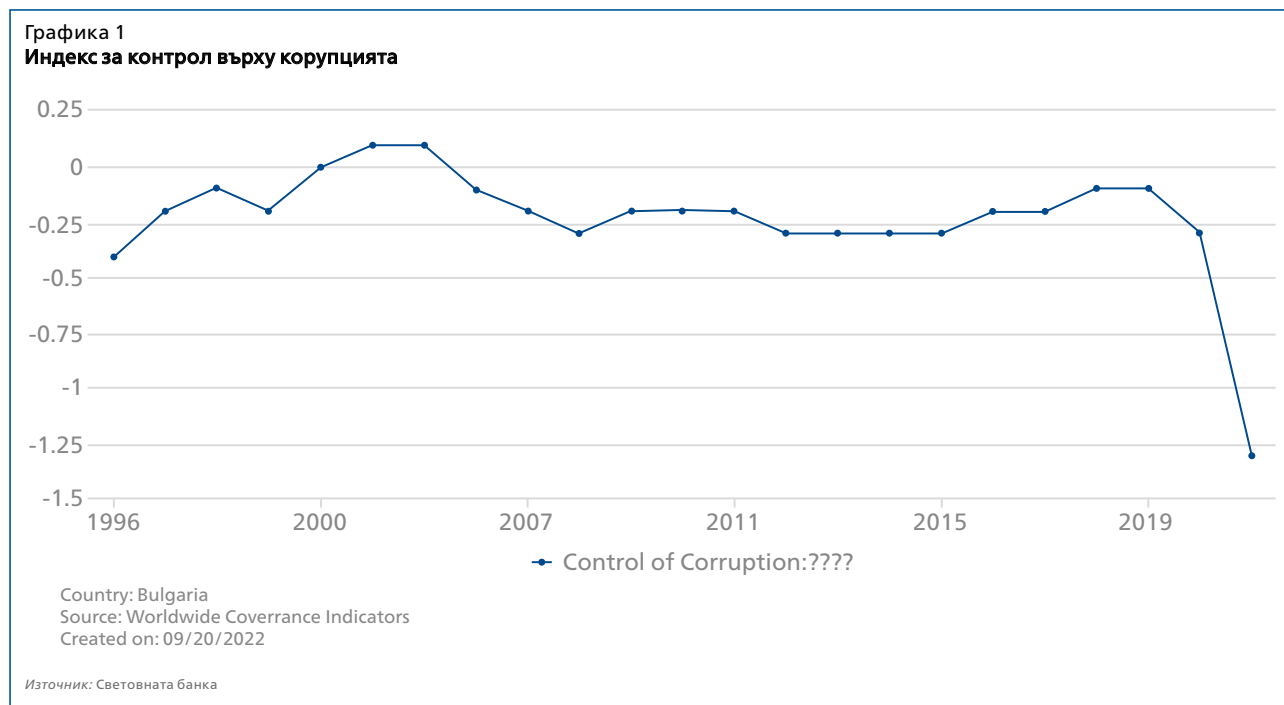
Югозападен университет „Неофит Рилски“

България е една от най-силно корумпираните страни в Европа и света. Нашата страна се нарежда на 78-о място от гледна точка на т.нар. Индекс за усещане на корупцията (Corruption Perception Index) между 180 страни по данни на Transparency International за 2021 година.

читащ склонността към корупция на държавните чиновници, общественото доверие в политиките, разпространението на корупционните практики, корупцията на дребно, корупцията при местния бизнес, корупцията, засягаща чуждестранните инвеститори и др.

На Графика №1 е представена динамиката на индекса на Световната банка за контрол върху корупцията. Това е алтернативен сложен индекс, от-

Както се вижда, контролът върху корупцията в България рязко спада през 2021 г., което вероятно отразява политическата криза в страната.

Освен отбелязаните индекси периодично се публикува и индекс на страните, които използват корупцията за насърчаване на своя бизнес на международните пазари, т.нар. Bribe Payers Index или индекс на плащащите подкупи. Последното

издание на индекса е от 2011 г. На първо място между страните, използващи корупцията, е Русия, следвана от Китай, Мексико Индонезия и др. Като най-коректни са класирани Япония, Холандия, Белгия и Германия.

Корупцията е сложно явление, възникващо при взаимодействието между държавата и частния сектор. Корупционните плащания /подкупи/ се използват от частните икономически агенти или за получаване на определени облаги от държавата или за избягване на определени разходи (Rose-Ackerman, 1996).

В условията на общества, където целта на индивидите е натрупването на богатство, тези, които контролират икономическите ресурси, са заинтересовани да взаимодействат с държателите на политическата власт, за да заобиколят прилагането на правилата, които обществото е приело за управление на публичните ресурси (Jain, 2001).

Проблемът се усложнява значително в страните, извършващи преход от централизирани, напълно одържавени икономики към децентрализирани пазарни стопанства, тъй като процесът на формиране на законодателството, политическата система и класата, контролираща икономическите ресурси, се извършва едновременно. Това създава изключително благоприятни условия за процъфтяване на различни корупционни практики.

Корупционните практики, от своя страна, зависят силно от политическата система, прилагана в съответната страна. От теоретична гледна точка се счита, че електорални системи, базирани върху пропорционално представителство с избирателни листи, контролирани от политически партии, в контраст на системите, ориентирани към отделни кандидати, позволяват по-добро предлагане на публични блага от държавата. Същевременно обаче тези системи не са толкова ефективни при борбата с корупцията, като отстъпват на мажоритарните механизми, основани на регионално представителство (Rose-Ackerman, 2001).

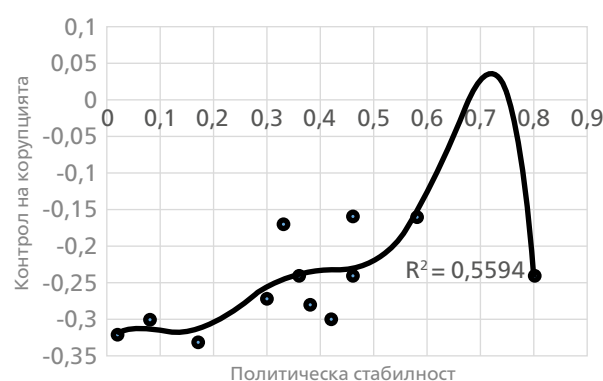
Българската електорална система е именно пропорционална, с партийни листи, при пренебрежимо малко значение на индивидуалните предпочитания. Това предполага известна вградена склонност към корупция. В допълнение към институционалните особености на българската политическа система, определено значение имат и особеностите на българската политическа култура, формирани в процеса на историческото развитие на страната.

Според Антоний Тодоров (2011) българската политическа култура се характеризира със следните особености – егалитаризъм, слабо гражданско общество, персонализация на политиката, политическо насилие, лични режими, специално отношение към Русия и акцент върху националното обединение.

От гледна точка на проблемите с корупцията съществено значение имат слабото гражданско общество, склонността към персонализация и лични режими и влиянието на Русия, която е на първо място в света по използване на корупционни практики в международните икономически отношения. Слабото гражданско общество определено спомага за относително високата обществена търпимост към корупцията, докато личните режими превръщат корупцията у нас в проблем, свързан с личните отношения с ръководството на изпълнителната власт.

В частност комбинацията между слабо гражданско общество и политическата нестабилност е основната причина за рязкото влошаване на проблема с корупцията през 2021 г. За това способства и пропорционалната избирателна система с партийни листи.

Графика 2
България: Политическа стабилност и контрол на корупцията

На Графика №2 е представена връзката между политическата стабилност и контрола върху корупцията в България. Политическата стабилност се измерва като вероятност за политическа нестабилност и насилие. Контролът върху корупцията се колебае между -2.5 (слаб контрол) и +2.5 (силен контрол).

Както се вижда от представената графика, връзката между политическата стабилност и корупцията е по-скоро нелинейна. При висока политическа стабилност корупцията като правило също е висока. При много висока нестабилност обаче корупцията отново нараства. Тези зависимости показват, че при стабилни управляващи коалиции вероятно съществува прокорупционна договореност между участващите политически сили.

При известна нестабилност корупционните консенсуси се нарушават и контролът върху корупцията нараства. При много висока нестабилност обаче контролът върху корупционните практики

отново спада. Следователно взаимният контрол между политическите сили при борбата с корупцията е изключително важен.

И не на последно място, връзките с политическия и икономическия елит на Русия определено представляват фактор за възникване на корупционни схеми. Както отбелязват редица международни наблюдатели, много от корупционните скандали в България засягат олигарси и управляващи политически партии, свързани с Русия (GLOBSEC, 2021).

Културологичните аспекти на корупцията са тясно свързани с формирането на политико-икономически режими, възпроизвеждащи корупцията. Един от класическите въпроси в политикономическата наука е защо избирателите подкрепят корумпираните политици (Kurer, 2001). Счита се, че избирателите могат да подкрепят корупцията по две причини.

Първо, корупционните практики могат да отговарят на желанието на избирателите, т.нар. търсене на корупция, или липсват политически партии, предлагащи антикорупционна политика, т.е. отсъствие на предлагане на антикорупционни алтернативи.

От гледна точка на търсенето проблеми възникват вследствие отсъствието на информация за негативните последици от корупцията и поради сложността на координирането на антикорупционните действия. От страната на предлагането проблемът се свежда до бариери пред възможността за поява на антикорупционни партии и раздробяването на политическото пространство между партии, непредлагащи антикорупционни алтернативи. И двата проблема са характерни за България, в т.ч. след парламентарните избори от месец октомври 2022 г.

При проблемите с търсенето на корупция особено значение имат обстоятелствата, свързани с трудностите при формирането на колективните действия. Да предположим например, че избирателят трябва да формира своите предпочитания по отношение на две партии – корупционна и антикорупционна. Ако той гласува за корупционната, то може да се надява да получи облаги от бъдещата корупция. Ако гласува против, то ще остане извън бъдещата корупционна схема. За избирателите като цяло е най-добре всички да гласуват за антикорупционната партия, но тъй като не са сигурни за поведението на останалите гласоподаватели, може да се окаже оптимално да се подкрепи корупционната партия с оглед избягване на най-лошия вариант – подкрепа на антикорупционната партия при победа на корумпираната (Kurer, 2001). Подобни дилеми определено имат отношение към резултатите от парламентарните избори в България от октомври 2022 г.

Именно последната ситуация обяснява стабилната подкрепа за политически партии, известни със своите корупционни практики в България. Т.е. проблемът у нас е до голяма степен свързан с наличието на търсене на корупция. Разбира се, има и проблеми с предлагането предвид трудностите пред появата на нови партии в българското политическо пространство, завладяването на пресата от действащите партии, нестабилността на партийната система, водеща до появата на политики, чиято единствена цел е краткосрочното участие в корупционни схеми.

Корупцията засяга негативно икономическото благосъстояние по много канали. Първо, това са загуби на приходи от страна на държавата; второ, неефективна структура на разходите; трето, необходимост от повишаване на данъците; четвърто, влошаване на качеството на инфраструктурата, ограничаване и влошаване на предлагането на публични блага като цяло; пето, засилване на политическата и икономическата несигурност. Всичко това, което може да бъде наречено корупционен данък, води до забавяне на икономическото развитие. В една или друга степен всички отбелязани негативни явления са характерни за България.

Корупционният данък може да засегне и финансирането на държавния дълг. Както показват изследванията на МВФ (Kemoe and Zhan, 2018), фискалната прозрачност и откритост намаляват фискалния риск и лихвените плащания по държавния дълг.

За съвременния подход към корупцията е характерно преразглеждане на предишните виждания, акцентиращи върху мними положителни страни на корупционните практики, а именно – корупцията не е ефективно средство за преодоляване на бюрокрацията; подкупите не се плащат от ефективните производители, а от паразитните получатели на ренти; ограничаването на корупцията е най-доброто средство за провеждане на административни реформи, а не просто повишаването на заплатите; корупцията поражда нарастващи приходи, които я възпроизвеждат; и най-сетне, корупцията може да доведе до пълен провал на политическия режим (Tanzi and Davoodi, 2001). България определено се намира в такъв етап на своето развитие, при който намаляването на корупционния натиск е задължително условие за политическа стабилизация на страната.

Изследванията, засягащи много страни за продължителни периоди от време, показват негативна връзка между дохода на глава от населението и равнището на корупция, измерено чрез Индекса за усещане на корупцията (Tanzi and Davoodi, 2001). Освен това корупцията намалява публичните разходи за здравеопазване и образо-

вание, но води също до нарастване на разходите за отбрана (Gupta, Davoodi, and Tiongson, 2001). Коруptionята увеличава неравенството в доходите и ограничава инвестициите в човешки капитал. Интересното в случая с България е, че високото по международните стандарти равнище на корупция се асоциира с относително високи, над средното за ЕС, разходи за вътрешна сигурност и правораздаване.

Глобалните тенденции са свързани с влошаване на Индекса за контрол върху корупцията и намаляване на качеството на държавното управление (Taylor, Ullah, Koul and Ulloa, 2022). Независимо от това анализите показват, че тенденцията може да се обърне посредством инвестиции в институциите, отговорни за контрола върху корупцията. При това съответните действия следва да бъдат специфични за всяка отделна страна.

Факторите, действащи върху корупцията и свързани с политическата система, са следните: политическа стабилност, върховенство на закона, борба с организираната престъпност, свобода на словото, ефективност на администрацията, качество на регулативните механизми. От гледна точка на икономиката и икономическата политика значение имат: държавните разходи, неравенството в доходите, антиинфлационната политика, доходите на глава от населението, темповете на икономическия растеж.

Както при политическите фактори, така и при икономическите, България се намира в незавидно положение – политическа нестабилност, проблеми със свободата на словото и върховенството на закона, неефективна администрация и нестабилни регулации. От икономическа гледна точка проблем са недостатъчните разходи за образование и здравеопазване, най-високото в ЕС неравенство в доходите, най-ниските доходи на глава от населението в ЕС и забавеният икономически растеж.

В частност по мнението на експерти от МВФ (Hallaert and Primus, 2022) при ограничените публични ресурси на България ефективността на държавните разходи е от решаващо значение. По тяхно мнение особено важна е ролята на сферите на публичните инвестиции, социалната защита, образованието и здравеопазването. В областта на образованието следва да се обърне особено внимание на увеличаването на разходите в областта на висшето образование и научните изследвания.

От гледна точка на свободата на пресата е необходимо да се отбележи загрижеността на международната общественост за контрола върху пресата в България от страна на определени икономически и политически кръгове (IPI, 2022).

Борбата с корупцията е глобален проблем, при което прогресът ще зависи както от вътрешни, така и от външни фактори.

Външните фактори, способстващи за ограничаване на корупцията, са членството в ЕС, мерките по линията на ОИСР, както и двустранната координация, основно по линията на отношенията със САЩ.

Проблемите с върховенството на закона и борбата с корупцията са обект на проследяване от страна на ЕС по линията на Механизма за сътрудничество и проверка (Cooperation and Verification Mechanism). В последния доклад по линията на Механизма (ЕС, SWD(2022) 502 final) се дават следните препоръки в областта на борбата с корупцията: подобряване работата на полицията и съдебната система, реформа на Антикорупционната комисия, подобряване на прозрачността при работата с публичните ресурси, насочвани към рекламна дейност посредством медийните агенции. Подчертава се също, че България следва да изпълнява стриктно антикорупционните ангажменти по линията на Плана за възстановяване и устойчивост.

Предстоящото членство на България в Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) също предполага контрол върху мерките за борба с корупцията в България. В съответствие с Конвенцията на ОИСР за борба с подкупите е разработен специален доклад за България (OECD, 2021).

Контролът по линията на ОИСР е насочен предимно към т.нар. чуждестранна корупция, т.е. корупцията, засягаща чуждестранни физически и юридически лица. Препоръките на експертите на ОИСР засягат конкретни мерки в следните рискови области – мерки за предотвратяване и разкриване на чуждестранна корупция, препоръки за прилагане на закона в областта на международните корупционни нарушения, препоръки, свързани с международни задължения на чуждестранни лица, други мерки, свързани с антикорупционната Конвенция. Изпълнението на препоръките се следи от специална работна група.

Трябва да се отбележи, че мерките за борба с корупцията по линията на ОИСР са особено важни за България, тъй като засягат международните аспекти на корупцията, респективно доверието на чуждестранните инвеститори, което е особено важно за нашата страна.

Проблемите с корупцията засягат и двустранните отношения между България и САЩ. Тези проблеми се визират в Интегрираната стратегия на САЩ за България (Integrated Country Strategy, Bulgaria, 2022).

Международният натиск за борба с корупцията е една от главните причини за приемането на Националната стратегия за предотвратяване и борба с корупцията 2021-2027 г. (NSCCRB, 2021).

Тази стратегия включва седем приоритета: засилване на капацитета и подобряване на прозрачността в дейността на антикорупционните институции в България; противодействие на корупционните престъпления; засилване на капацитета и подобряване на работата на административните структури, натоварени с надзорни и наказателни функции; засилване на прозрачността и отчетността на местните власти; освобождаване на гражданите от корупцията на дребно; създаване на обществена среда за нетърпимост към корупцията; мерки за своевременен отговор на проблемите, свързани с прилагането на Стратегията, включително мерки за своевременен отговор на проблемите, повдигнати от международните партньори.

Така формулираната Национална стратегия е твърде обща, без конкретни отговорници и срокове и вероятно няма да повлияе върху решаването на проблемите, свързани с корупцията у нас.

Ако резюмираме, борбата с корупцията, представляваща явление на границата между публичния и частния сектор, предполага сложна система от мерки, засягащи политическата система, икономиката, ефективността на държавната администрация, поведението на гражданите и взаимоотношенията с външните партньори на България.

Историческият опит на страните, успели в процеса на своето социално-икономическо и политическо развитие да сведат корупцията до приемливо равнище, показва, че прогрес не може да бъде постигнат без определен политически консенсус между водещите политически сили, заинтересовани от борбата с корупцията, както и без определено ниво на обществена нетърпимост към това негативно явление (виж по-подробно анализа на борбата с корупцията във Великобритания през XVIII-XIX век, Рора, 2013).

В случая с България трябва да констатираме, че има признаци на проблеми както с търсенето,

така и с предлагането на корупция. Общественият климат на нетърпимост не е достатъчен. Договореност между основните политически играчи за консенсус по проблемите на борбата с корупцията е трудно реализируема. Същевременно, отрицателното въздействие на корупционните практики върху икономическия растеж, ефективността на публичните разходи и чуждестранните инвестиции е очевидно.

Последните избори от октомври 2022 г. показват, че има проблеми както с търсенето на корупция (гласуване за партии, които обществеността обвинява за корупция), така и с предлагането на антикорупционни алтернативи поради раздробяването на политическото пространство.

При търсенето на корупция особено негативна роля играят контролираният и купен вот, от една страна, и ниската избирателна активност, от друга. Именно втората особеност на политическата ситуация в България влошава силно положението с търсенето на корупция. При по-висока избирателна активност значението на контролирания вот рязко спада.

При предлагането на антикорупционни алтернативи особена роля има политическата стабилност. За съжаление, високата стабилност у нас се базира като правило на прокорупционни договорености в рамките на управляващите коалиции. Формирането на антикорупционни коалиции е възможно в условията на по-ниска политическа стабилност, предполагаща взаимен контрол между участниците в управлението.

България е пример за това как корупционният проблем дестабилизира политическата система и влияе неблагоприятно върху благосъстоянието и икономическия растеж.

Ако борбата с корупцията не се превърне в основна задача на водещите политически сили в България, прогресът ще бъде бавен и основно по линията на външния натиск. Това ще възпроизведе тенденцията към относително забавен икономически растеж и по-нататъшно изоставане на България от другите посткомунистически държави, членки на ЕС.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. **EC, SWD(2022)** 502 final, COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT 2022 Rule of Law Report, Country Chapter on the rule of law situation in Bulgaria.
2. **GLOBSEC, (2021)**. Vulnerability Index 2021.
3. **Gupta, S., Davoodi, H. and Tiongson, E. (2001)**. Corruption and the Provision of Health Care and Education Services. In Jain, A.K. (ed.), The Political Economy of Corruption. – Routledge contemporary economic policy issues series.
4. **Hallaert, J.-J. and Primus, K. (2022)**. Strengthening Public Expenditure Efficiency Investment and Social Spending in Bulgaria. – IMF WORKING PAPERS, WP/22/XX.
5. **Integrated Country Strategy, Bulgaria (2022)**. April 7, 2022.
6. **IPI (2022)**. MEDIA CAPTURE IN BULGARIA: HIDDEN ALLIANCES AND VESTED INTEREST.
7. **Jain, A. K. (2001)**. Power, politics, and corruption. In Jain, A.K. (ed.), The Political Economy of Corruption. – Routledge contemporary economic policy issues series.
8. **emoe, L. and Zhan, Z. (2018)**. Fiscal Transparency, Borrowing Costs, and Foreign Holdings of Sovereign Debt. – IMF Working Paper, WP/18/189.
9. **Kurer, O. (2001)**. Why do Voters Support Corrupt Politicians? In Jain, A.K. (ed.), The Political Economy of Corruption – Routledge contemporary economic policy issues series.
10. **NSCCRB, 2021**. NATIONAL STRATEGY FOR PREVENTING AND COMBATTING CORRUPTION IN THE REPUBLIC OF BULGARIA (2021-2027).
11. **OECD (2021)**. Implementing the OECD Anti-Bribery Convention Phase 4 Report: Bulgaria, PHASE 4 REPORT: BULGARIA © OECD 2021. Popa, M. (2013). Essays on the Political Economy of Corruption and Rent-Seeking, Doctoral dissertation, Harvard University. <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:11107810>
12. **Rose-Ackerman, S. (2001)**. Political Corruption and Democratic Structure. In Jain, A.K. (ed.), The Political Economy of Corruption – Routledge contemporary economic policy issues series.
13. **Rose-Ackerman, S. (1996)**. The Political Economy of Corruption. Institute for International Economics, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11629>.
14. **Tanzi, V. and Davoodi, H. (2001)**. Corruption, Growth, and Public Finances. In Jain, A.K. (ed.), The Political Economy of Corruption – Routledge contemporary economic policy issues series.
15. **Taylor, I. W., Ullah M. A., Koul S., Ulloa, M. S. (2022)**. Evaluating the Impact of Institutional Improvement on Control of Corruption – A System Dynamics Approach. – Systems 2022, 10, 64. <https://doi.org/10.3390/systems10030064>.
16. **Todorov, A. (2011)**. Bulgarian Political Culture and Civic Participation. Friedrich Ebert Foundation, Office Bulgaria.

2

ИКОНОМИЧЕСКО НЕРАВЕНСТВО И КОРУПЦИЯ В БЪЛГАРИЯ

Гл. ас. Мария Паскалева

РЕЗЮМЕ

В настоящото изследване се цели да се установи въздействието на корупцията върху степента на развитие и икономическото неравенство в България, както и да се тества степента на обвързаност между корупцията и върховенството на закона. Изследваният времеви период обхваща 2000-2020 г. Приложен е корелационен анализ и метод на най-малките квадрати. Доказано е, че ниските нива на подоходно разслояване, кореспондирайки с върховенство на закона и високи нива на човешко развитие, спомагат при борбата с корупцията.

1. УВОД

В световен мащаб нараства загрижеността относно борбата с корупцията в момента. За това са отговорни няколко фактора.

Първо, общоприето е, че корупцията е универсална. Тя съществува във всички страни, както развити, така и развиващи се, в публичния и частния сектор, както и в нестопански и благотворителни организации.

Второ, основният въпрос, който се разглежда и в това изследване, е, че корупцията може да бъде основна пречка в процеса на икономическо развитие и модернизирание на една страна. Мнозина смятат, че на него трябва да се обърне приоритетно внимание при изследване на икономическото развитие на дадена страна.

Основната цел на настоящия раздел е да се тества взаимовръзката между нивата на корупция и подоходното неравенство, както и да се разкрият факторите, които въздействат върху публичните усещания за корупция в България.

2. ЛИТЕРАТУРЕН ПРЕГЛЕД

Влияе ли корупцията върху икономическото неравенство или бедността е факторът, който провокира нарастване на усещането за корупция сред обществото? Това е въпрос, който е обект на множество теоретични и емпирични изследвания. Аргументът, който преобладава в повечето проучвания, е, че по-високите нива на корупция водят до нарастване на подоходното неравенство.

Въпреки това съществуват и други изследвания, които твърдят обратното – че високото ниво на неравенство създава благоприятни условия за растяща корупция.

В редица изследвания се доказва, че корупцията е положително свързана с неравенството (Gupta et al. 2002; Brempong 2002; Brempong and Camacho 2006) и отрицателно корелирана с икономическия растеж (Mauro, 1995; Mauro, 1997; Tanzi, 1998; Wei, 2000).

Мати (Matti, 2015) изследва връзката между корупцията и неравенството в доходите с последващия икономически растеж. Той използва стандартен метод на най-малките квадрати, за да тества хипотезата, че след осъществяване на контрол върху корупцията неравенството в доходите ще бъде по-малко значим фактор при обяснението на последващите темпове на растеж.

Наблюдава, че не равенството в доходите насърчава икономическия растеж, а по-скоро намаляването на корупцията причинява както икономически растеж, така и по-голямо равенство. Това проучване дава някои очаквани констатации в подкрепа на добре установени теории и заключава, че неравенството вреди на растежа дори след контролиране на корупцията.

Тези резултати потвърждават резултатите от изследването на Ли (Li et al., 2000), в което се доказва, че корупцията увеличава неравенството в

доходите, и заключават, че неравенството в доходите е друг канал, чрез който корупцията вреди на растежа.

Динчер и Гуналп (Dincer and Gunalp, 2008) анализират ефектите на корупцията върху неравенството в доходите и бедността в САЩ. Основният принос на изследването е употребата на обективен измерител на корупция – броя на държавните служители, осъдени в дадена държава за престъпления, свързани с корупция, вместо да се използват индекси за измерване на корупцията. Като измерители на неравенство и бедност са включени различни индекси – на Аткинсън, на Джини и ниво на бедност. Разкрити са солидни доказателства, че увеличаването на корупцията увеличава неравенството в доходите и бедността.

Мендонча и Фонсека (Mendonça and Fonseca, 2012) представят емпиричен анализ, базиран на данни от различни страни, като изследват корупцията в два аспекта: ефектите ѝ върху доходите; и как да се редуцират негативните ефекти от нея. В изследването се потвърждава идеята, че корупцията е неразривно свързана с доходите, и второ, затвърждава се традиционният аргумент, че увеличаването на върховенството на закона представлява добра стратегия в борбата с корупцията и важи и за развиващите се страни. Друг принос на това проучване разкрива, че нарастването на Индекса на човешкото развитие представлява основен фактор за осигуряване на високи нива на доходи и за контрол на корупцията.

Икономическите фактори често се считат за основните причини за корупцията. Икономическото развитие (доход на глава от населението), високото ниво на образование, създаването на средна класа и т.н. са установени като най-силни определящи фактори за намаляване на корупцията в много проучвания (Treisman, 2000; Paldam, 2002).

За разлика от тях Кауфман и Крей (Kaufmann and Kraay, 2002) твърдят, че причинно-следствената връзка е от по-ниската корупция към икономическото развитие, а не от по-високите доходи към по-ниски нива на корупция. Отвореността на търговията, спомагайки за засилена икономическа конкуренция и икономически растеж, е значително отрицателно свързана с корупцията (Ades and Di Tella, 1999; Treisman, 2000).

На база гореизложения литературен преглед можем да обобщим, че се наблюдава взаимовръзка между корупционните нива, икономическия растеж, обедняването на населението и подоходното неравенство както в развитите, така и в развиващите се икономики.

3. МЕТОДОЛОГИЯ

В настоящото изследване се цели да се установи въздействието на корупцията върху степента на развитие и икономическото неравенство в България, както и да се тества степента на обвързаност между корупцията и върховенството на закона. Изследваният времеви период обхваща 2000-2020 г.

За достигане на целите на изследването разглеждаме динамиката на следните величини:

1. Индекс за възприятие на корупцията (Corruption Perception Index) – класира държавите и териториите според това колко корумпиран се възприема техният публичен сектор, като това възприятие се определя на база експертни оценки и проучвания на общественото мнение. Резултатът показва възприеманото ниво на корупция в публичния сектор по скала от 0 (силно корумпиран) до 100 (много чист). Този показател обикновено определя корупцията като „злоупотреба с поверена власт за лично облагодетелстване“. (Transparency International's (<http://www.transparency.org/research/cpi/>);
2. Коефициент на Джини (Gini) – използваме индекса на Джини, който е най-често срещаният показател за неравенството в доходите. Индексът Джини отговаря на нашия модел, тъй като ще изчисляваме регресии. Прилагането на тази променлива в това изследване се основава на аргумента, че високото неравенство може да обезсърчи сред икономическите агенти определени основни норми на поведение като доверие и ангажираност.
3. БВП (GDP) на глава от населението е използвана контролна променлива в голяма част от литературата по темата, свързана с корупцията. Теоретизира се, че първоначалното ниво на БВП на глава от населението има отрицателна корелация с последващия икономически растеж.
4. Процент на завършване на основно училище като своеобразен измерител на човешкия капитал. Въпреки че тази променлива отчита количеството на формално завършили своето образование, тя не може да контролира качеството на образованието. Въпреки това в регресионните модели, извършени от Левин и Ренелт (Levine and Renelt, 1992), променливите, които се прилагат за измерване качеството на образованието, като нивата на грамотност, дават подобни резултати като официалната статистика. (Primary Completion Rate (PCR), total (% of relevant age group))

5. „Върховенство на закона“ (Rule of Law) - улавя възприятията за степента, в която агентите имат доверие и спазват правилата на обществото, по-специално качеството на изпълнение на договорите, правата на собственост, полицията и съдилищата, както и вероятността от престъпления и насилие. Измерва влиянието и ефективността на полицията и правосъдието, както и нивото на престъпност.
6. „Борба с корупцията“ (Control of Corruption) - улавя възприятията за степента, в която публичната власт се упражнява за лична изгода, включително дребни и значителни форми на корупция, както и „завладяване“ на държавата от елити и частни интереси. Контролът върху корупцията означава, че публичната власт или бюрократичното регулиране се упражнява за частна печалба, от която създава корупция в страната и която може да възпрепятства чуждестранните инвеститори. Масовата корупция води до неефективни планове за чуждестранната партия поради несигурността и двусмислието, които се създават в замяна.
7. Индекс на човешкото развитие (Human Development Index) – това е статистически показател, който съчетава продължителността на живота, нивото на образование и БВП на глава от населението. Измерител за развитието на държавата. Според Програмата на ООН за населените места по-високите нива на човешко развитие кореспондират с по-ниски нива на корупция.
8. „Отвореност на търговията“ (Trade Openness) – показател, който съчетава сумата между износ и внос, разделена на БВП. Тази променлива отразява идеята, че една икономика с висока степен на отвореност има предимството да увеличава обема на търговията, което на свой ред е в състояние да насърчи увеличаването на приходите на страната.
9. „Инфлация“ (Consumer Price Index). Като цяло, страните, които имат много високи нива на инфлация, обикновено се характеризират със слаби институции. В резултат на това съществува неадекватна среда за ефективно управление. Целта на използването на тази променлива е, че инфлацията разяжда покупателната способност на икономическите агенти, които не могат да бъдат защитени от ефектите, причинени от инфлационната тежест. Освен това използването на високи лихвени проценти за намаляване на инфлацията предполага кредитно ограничение, което от своя страна може да доведе до намаляване на икономическата активност.

Всички изследвани променливи са на годишна база. За да изберем най- правилната спецификация на модела, трябва да проведем тест за стационарност. За да определим наличието на стационарност при динамичните редове, прилагаме теста *Дики-Фулър* (*Augmented Dickey-Fuller (ADF) test*, (Dickey and Fuller, 1981). При прилагането на този тест първо трябва да се направят предположения за стационарността:

$$H_0: Y_t \sim I(1); \quad (1)$$

$$H_1: Y_t \sim I(0). \quad (2)$$

След това трябва да се изчисли DF_{em} чрез специално построен регресионен модел с включен авторегресионен процес от първи порядък, който има следния общ вид:

$$\Delta y_t = \alpha y_{t-1} + x_t' \delta + \beta_1 \Delta y_{t-1} + \beta_2 \Delta y_{t-2} + \dots + \beta_p \Delta y_{t-p} + v_t, \quad (3)$$

Където:

Y_t - изследван динамичен ред;

Δ - оператор първи разлики;

t - линеен тренд;

v_t - грешка.

Първите разлики на наблюдаваните величини са стационарни.

След дефиниране на променливите преминаваме към конструирането на регресионен модел от следния вид:

Зависима променлива (Gini index) = f(Inflation; Trade Openness; HDI; GINI; CPI; Rule of Law; Control of Corruption; Primary Completion Rate; GDP) (4)

Зависима променлива (Control of Corruption) = f(Rule of Law; Gini; Inflation; HDI; Primary Completion Rate) (5)

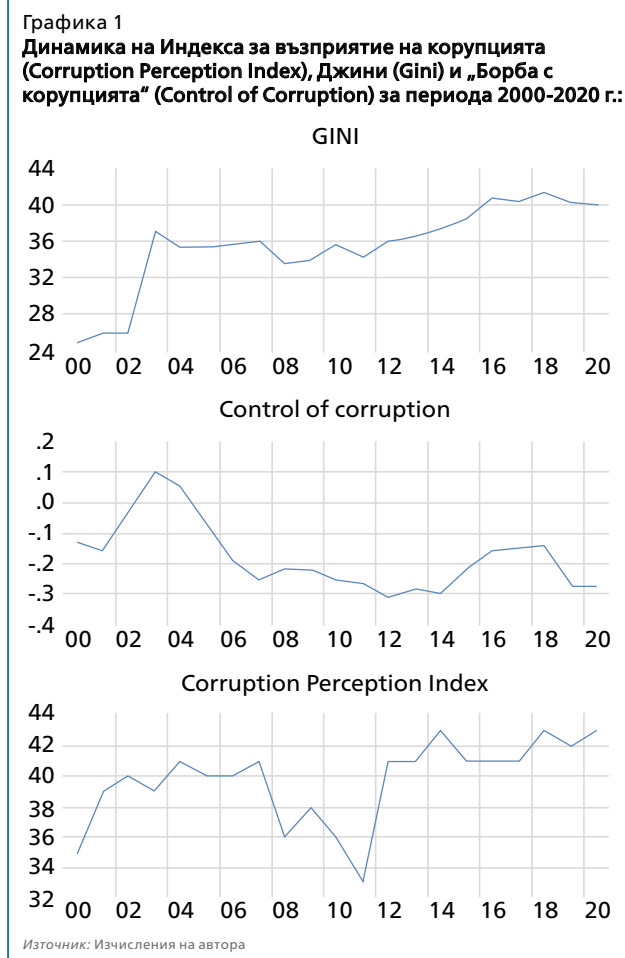
4. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

На Графика №1 е изобразена динамиката на три променливи (Индекса за възприятие на корупцията (Corruption Perception Index); Джини (Gini) и „Борба с корупцията“ (Control of Corruption) за периода 2000-2020 г. в България.

Средната стойност на Индекса за възприятие на корупцията в България е 39.71 пункта от 2000 г. до 2020 г., достигайки най-високото си ниво от 44 пункта през 2020 г. Възприятието на корупцията

се движи обратнопропорционално на индекса „Контрол на корупцията“, който достига отрицателна стойност през 2019 г. със стойност -0.27.

Анализът на динамиката на Джини разкрива, че най-голяма диференциация в доходите в България за изследвания период се наблюдава през 2018 г., когато стойността на индекса е еквивалентна на 41.3 пункта. Тази тенденция се запазва и през 2019 и 2020 г., където стойностите са съответно 40.3 и 40.0 пункта и констатираме силно разделение между бедни и богати в обществото.

За да се изчисли пряката взаимовръзка между корупционните нива и неравенството, е приложен корелационен анализ (Таблица №1). Наблюдава се обратнопропорционална умерена взаимовръзка между контрола на корупцията и разслояването в обществото, еквивалентна на (-0.2268). Силно изразеното неравенство кореспондира с повишаване на стойностите в Индекса за възприятие на корупцията. За това сочи положителният коефициент на корелация между двете променливи, еквивалентен на (0,5478). Липсата на контрол засилва усещането за злоупотреба с публичната власт, което се разкрива от отрицателния коефициент между двете променливи.

Таблица 1
Корелационна матрица

	GINI	CONTROL OF CORRUPTION	CORRUPTION PERCEPTION INDEX
GINI	1		
CONTROL_OF_CORRUPTION	-0.22	1	
CORRUPTION_PERCEPTION_INDEX	0.54	-0.03	1

Източник: Изчисления на автора

Резултатите от конструирания регресионни модели са изложени в Таблицы №2 и №3, където е тествана валидността на нулевата хипотеза, а именно дали избраните независими променливи оказват влияние върху коефициента на Джини и „Борбата с корупцията“ (зависими променливи). Стойността на *p-value* показва дали съответната променлива влияе върху променливите или не, докато съответните коефициенти разкриват размера на съответното влияние върху тях, както и дали това влияние е положително или отрицателно.

Приемаме, че една независима наблюдавана променлива притежава значително въздействие върху суверенните зависими променливи, ако стойността на *p-value* е по-ниска от (0.05).

В Таблица №2 отчитаме три статистически значими променливи, които оказват въздействие върху неравенството в България. Чрез стойността на R-squared разкриваме, че гореизложените променливи детерминират (56.96%) от вариациите на коефициента на Джини през изследвания времеви период и висока статистическа значимост на регресионното уравнение (*F-statistic*=10.00789). Установена е статистическа значимост за променливата, избрана за измерител на „Върховенство на закона“ (Rule of Law), с коефициент (-1.27947). Високата ефективност на институциите, повишеното доверие в тях, спазването на законите и реда кореспондират с намаляване на социалното разслояване.

Следващата статистически значима променлива е Индексът на човешкото развитие (Human Development Index), който има положителен знак и статистическа значимост на ниво 1%. Както се очаква, подобряването на условията на живот е от решаващо значение за насърчаване на увеличаването на доходите. „Борба с корупцията“ (Control of Corruption) представлява статистически значима променлива, която оказва негативно въздействие върху коефициент на Джини със стойност на коефициента, еквивалентна на

(-18.49731). Тези резултати разкриват, че повишение в стойността на това съотношение кореспондира с редуциране на неравенството при разпределението на доходите.

Таблица 2

Резултати от метод на най-малките квадрати при зависима променлива Коефициент на Джини (Gini):

Dependent Variable: GINI				
Sample: 2000 2020				
Included observations: 21				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-13.10072	65.81808	-2.870416	0.0060
RULE_OF_LAW	-1.270947	0.308294	-3.404976	0.0026
TRADE_OPENNESS	-2766311.	5834148.	-0.474158	0.6439
PCR	0.103617	0.173376	0.597643	0.5612
INFLATION	0.078752	0.333867	0.235880	0.8175
HDI	-8.460158	6.608953	-2.676069	0.0002
GDP	2.189582	1.501099	0.067349	0.9474
CORRUPTION_PERCEPTION_INDEX	0.327909	0.351242	0.933569	0.3689
CONTROL_OF_CORRUPTION	-1.409731	0.056399	-2.621352	0.0223
R-squared	0.569655	Mean dependent var		35.48571
Adjusted R-squared	0.482758	S.D. dependent var		4.706515
S.E. of regression	2.193671	Akaike info criterion		4.706557
Sum squared resid	57.74632	Schwarz criterion		5.154210
Log likelihood	-40.41885	Hannan-Quinn criter.		4.803709
F-statistic	10.00789	Durbin-Watson stat		1.850000
Prob(F-statistic)	0.000089			

Източник: Изчисления на автора

В Таблица №3 са изложени резултатите от регресионното уравнение със зависима променлива „Борба срещу корупцията“. Чрез стойността на R-squared разкриваме, че гореизложените променливи детерминират **(68.17%)** от вариациите на зависимата променлива през изследвания времеви период и статистическа значимост на заложеното регресионно уравнение ($F\text{-statistic}=6.426851$).

Резултатите от регресията обозначават „Върховенство на закона“ като важна променлива за контролиране на корупцията в България. Следователно увеличаването на върховенството на закона представлява силен инструмент за възпрепятстване на корупцията. Сравнявайки резултатите от Таблица №2 и Таблица №3, разкриваме, че това е променлива, която, спомагайки при установяване на законността и реда, спомага и за намаляване на

неравенството. Високо върховенство на закона гарантира, че никой не е по-високо от самия закон, и по този начин корупцията може да намалее. Прилагането на коефициента Джини в тази регресия със зависима променлива „Борба с корупцията“ се основава на аргумента, че голямо неравенство може да обезсърчи определени основни норми на поведение сред икономическите агенти като доверие и ангажираност. Установена е статистическа значимост за променливата, избрана за измерител на неравенството (коефициент на Джини), с тегло на коефициент, еквивалентен на **(-0.022320)**.

Полученият знак от регресията е отрицателен, което предполага, че ниските нива на разслояване, кореспондирайки с върховенство на закона и високи нива на човешко развитие, спомагат при борбата с корупцията.

Таблица 3

Резултати от метод на най-малките квадрати при зависима променлива „Контрол на корупцията“ (Control of Corruption):

Dependent Variable: CONTROL_OF_CORRUPTION				
Sample: 2000 2020				
Included observations: 21				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.599815	0.745682	4.827546	0.0002
GINI	-0.022320	0.007083	-3.151325	0.0066
HDI	5.563987	1.128409	4.930823	0.0002
INFLATION	-0.001360	0.006344	-0.214343	0.8332
PCR	-0.002727	0.002917	-0.934699	0.3647
RULE_OF_LAW	0.468736	0.639010	2.733536	0.0045
R-squared	0.681760	Mean dependent var		-0.175441
Adjusted R-squared	0.575680	S.D. dependent var		0.113509
S.E. of regression	0.073939	Akaike info criterion		-2.136184
Sum squared resid	0.082006	Schwarz criterion		-1.837749
Log likelihood	28.42993	Hannan-Quinn criter.		-2.071416
F-statistic	6.426851	Durbin-Watson stat		2.194922
Prob(F-statistic)	0.002214			

Източник: Изчисления на автора

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Корупцията е симптом на дълбоко вкоренени и фундаментални икономически, политически и институционални слабости и недостатъци в една държава. В текущото изследване се доказва взаимовръзката между доходното неравенство в България и нивата на корупция. За да бъдат ефективни, мерките за борба срещу корупцията трябва да бъдат насочени към основните причини, а не към симптомите и последиците.

Следователно трябва да се наблегне на предотвратяването ѝ чрез справяне с първопричините, чрез предприемане на икономически, политически и институционални реформи.

В настоящото изследване е демонстрирано, че върховенството на закона е фактор, който редуцира усещането за корупция сред обществото, пора-

ди което като част от ефективни антикорупционни мерки за прилагане можем да посочим: работещи надзорни органи, засилена полиция и по-ефективни съдилища.

Тази мярка няма как да бъде изпълнена, без да се предприемат реформи чрез намаляване на институционалните слабости. Корупцията няма да изчезне с реформиране на системите, но този процес ще оптимизира контрола и ще минимизира неблагоприятните последици, за да може страната да продължи с усилията си да стане модерна, развита, с добри условия за живот на населението.

Това е аргумент, който е подкрепен и от резултатите, получени от приложената регресия, която доказва, че увеличаването на Индекса на човешкото развитие може да представлява основно правило за високи нива на доходи и за оптимален контрол на корупцията.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. **Ades, Alberto and Rafael Di Tella. (1999).** Rents, Competition and Corruption. – American Economic Review 89(4): 982-994.
2. **Brempong, K. (2002).** Corruption, economic growth, and income inequality in Africa. – Economics of Governance, 3, 183-209.
3. **Brempong, K., & Camacho, S. (2006).** Corruption, growth, and income distribution: Are there regional differences? – Economics of Governance, 7, 245-269.
4. **Dincer, Oguzhan C. and Gunalp, Burak, Corruption, Income Inequality, and Poverty in the United States (2008).** FEEM Working Paper No. 54.2008, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1158446> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1158446>
5. **Gupta, S., Davoodi, H., & Alonso-Terme, R. (2002).** Does corruption affect income inequality and poverty? – Economics of Governance, 3(1), 23-45.
6. **Kaufmann, D., A. Kraay and M. Mastruzzi. (2003).** Governance Matters III: Governance Indicators for 1996-2002. – World Bank Policy Research Working Paper 3106. Washington DC: World Bank.
7. **Li, H., Xu, L. C., & Zou, H. (2000).** Corruption, income distribution, and growth. – Economics and Politics, 12(2), 155-181.
8. **Matti, Josh (2015).** Corruption, Income Inequality, and Subsequent Economic Growth, – Undergraduate Economic Review: Vol. 11 : Iss. 1 , Article 3. Available at: <https://digitalcommons.iwu.edu/uer/vol11/iss1/3>
9. **Mauro, P. (1995).** Corruption and growth. – The Quarterly Journal of Economics, 110(3), 681-712.
10. **Mauro, P. (1997).** The effects of corruption on growth, investment and government expenditure: A cross country analysis. Washington DC: Institute for International Economics.
11. **Mendonça, Helder Ferreira de, and André da Fonseca. (2012).** Corruption, Income and Rule of Law: Empirical Evidence from Developing and Developed Countries. – Brazilian Journal of Political Economy 32 (2):305-14. <https://centrodeconomia-politica.org/repos/index.php/journal/article/view/355>.
12. **Paldam, M. (2001).** Corruption and Religion: Adding to the Economic Model. Working Paper. <http://www.martin.paldam.dk>.
13. **Tanzi, V. (1998).** Corruption around the world: Causes, consequences, scope, and cures. – IMF Staff Papers, 45(4), 559-594.
14. **Torrez, Jimmy. (2002).** The Effect of Openness on Corruption. – Journal of International Trade and Economic Development 11(4):387-403.
15. **Treisman, Daniel. (2000).** The Causes of Corruption: A Cross National Study. – Journal of Public Economics 76:399-457.
16. **Wei, S. (2000).** How taxing is corruption on international investors? – Review of Economics and Statistics, 52(1), 1-11.

3

ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА КОРУПЦИЯТА ВЪРХУ УСВОЯВАНЕТО НА ЕВРОПЕЙСКИТЕ ФОНДОВЕ В БЪЛГАРИЯ

Доц. Иван Тодоров

РЕЗЮМЕ

Целта на настоящата разработка е да анализира емпирично въздействието на корупцията върху абсорбирането на европейските фондове в България за периода 2007-2021 г. В изследването са използвани разпределена лагова авторегресия (ARDL) и годишни данни за нормата на усвояемост на европейските средства, Индексът за възприемане на корупцията на „Прозрачност без граници“ и показателят „Контрол на корупцията“ на Световната банка. Конструирани са два отделни ARDL модела, във всеки от които зависи променлива е нормата на усвояемост на европейските фондове, а независима променлива – един от двата индикатора за корупция. Емпиричните резултати показват отсъствие на статистически значимо въздействие на корупцията върху усвояването на фондовете на Европейския съюз у нас и устойчивост към промени в спецификацията на ARDL модела. Според тестовите на Грейнджър между процента на усвояване на европейските средства, Индекса за възприемане на корупцията и индикатора „Контрол на корупцията“ липсват краткосрочни и дългосрочни причинно-следствени връзки.

Ключови думи: България; корупция; европейски фондове; Национален план за възстановяване и устойчивост

JEL класификация: D73, H57; K42; O43

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Връзката между европейските фондове и корупцията е обект на постоянен интерес от страна на множество институции на Европейския съюз (ЕС): първо, Европейската комисия (ЕК), която формулира стратегиите и превръща в политики и инициативи общите политически цели, дефинирани колективно от институциите на ЕС; второ, Европейския парламент (ЕП), който упражнява демо-

кратичен надзор, за да гарантира, че средствата на Съюза се използват целесъобразно и законосъобразно; трето, Европейската сметна палата (ЕСП), която оценява икономичността, ефективността, ефикасността, законосъобразността и редовността на действията на ЕС за подобряване на отчетността, прозрачността и финансовото управление; четвърто, Европейската служба за борба с измамите (OLAF), която извършва независими разследвания на измами и корупция, включващи фондове на ЕС, и разработва политика на ЕС за борба с измамите, корупцията и всяка друга незаконна дейност, засягаща финансовите интереси на ЕС; пето, Агенцията на Европейския съюз за сътрудничество в областта на правоприлагането (ЕВРОПОЛ), която служи като център за подкрепа на операциите по правоприлагането, център за информация относно престъпни дейности и център за експертиза в областта на правоприлагането; шесто, Агенцията на Европейския съюз за сътрудничество в областта на наказателното правосъдие (Евроюст), която координира работата на националните органи (както на държавите членки на ЕС, така и на страни извън ЕС) при разследване и наказателно преследване на трансгранични престъпления.

Европейската комисия предоставя финансови ресурси на държавите членки чрез различни механизми, включително Кохезионния фонд, Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд и Европейския фонд за развитие на селските райони. На национално равнище тези пари се управляват от редица институции (управляващи, разплащателни, одитни, сертифициращи и други), чийто брой може да варира в зависимост от размера на държавата, сумата на отпуснатите от ЕС средства и тяхната степен на децентрализация. Съществуват европейски фондове буквално за всички нужди на развитието на страните членки: национална пътна и железопътна инфраструктура, канализация, вода, сметища, развитие на селата, училища, болници, малки частни предприятия в селата и градовете и т.н.

Проблемът за връзката между корупцията и европейските фондове е особено актуален през програмния период 2021-2027 г., тъй като в този времеви интервал държавите членки могат да усвоят близо 1.9 трилиона евро (1.074 трилиона евро дългосрочен бюджет и допълнителни над 800 милиона евро за преодоляване на последиците от кризата с коронавируса и за изграждане на цифрова и нисковъглеродна икономика).

Целта на настоящото изследване е да изследва емпирично връзката между нивото на корупция (измерено чрез различни индикатори) и нормата на усвояемост на европейските фондове в България за периода 2007-2021 г. Целта на изследването е постигната чрез изпълнението на следните задачи:

- Преглед и систематизация на теоретичната и емпиричната литература за връзката между корупцията и усвояването на европейските фондове (точка първа);
- Емпиричен анализ на връзката между корупцията и европейските фондове в България за периода 2007-2021 г. (точка втора);
- Формулиране на препоръчителни мерки и политики за борба с корупцията в България (заключение).

Методологията на изследването включва разпределена лагова авторегресия (ARDL) с годишни данни за нормата на усвояемост на европейските средства, Индекса за възприятие на корупцията на „Прозрачност без граници“ и показателя „Контрол на корупцията“ на Световната банка, както и тестове на Грейнджър за краткосрочни и дългосрочни връзки между анализиранияте променливи.

2. ПРЕГЛЕД И СИСТЕМАТИЗАЦИЯ НА ТЕОРЕТИЧНИТЕ И ЕМПИРИЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ ЗА ВРЪЗКАТА МЕЖДУ КОРУПЦИЯТА И УСВОЯВАНЕТО НА ЕВРОПЕЙСКИТЕ ФОНДОВЕ

Според множество проучвания корупцията има отрицателен ефект върху икономическото развитие, тъй като възпрепятства инвестициите (Mauro, 1995; Paldam, 2002; Gundlach and Paldam, 2009), усвояването на европейските фондове (Achim and Borlea, 2015; Incaltarau et al., 2020) и функционирането на бизнеса (De Rosa et al., 2010; Achim, 2017) и застрашава устойчивостта на икономиката и обществото (World Bank, 2009; Achim and Borlea, 2020; Hoinaru et al., 2020).

В специализираната литература се спори дали абсорбираните европейски фондове намаляват

корупцията и подобряват управлението или обратното, подхранват корупцията и подкопават качеството на институциите. Съществуват аргументи в подкрепа както на първото, така и на второто твърдение.

Поддръжниците на тезата за позитивното въздействие на европейските средства върху управлението и корупцията изтъкват, че: първо, европейските фондове дисциплинират новите страни членки и ги насърчават да прилагат високи стандарти и добри практики за финансово управление (Epstein and Sedelmeier, 2009); второ, отпускането и изразходването на европейските средства са строго регулирани, което оскъпява корупцията и поощрява бенефициентите да инвестират в административен капацитет (Knack, 2001); трето, засиленият мониторинг и контрол на фондовете на национално и европейско равнище води до по-добро разкриване и наказване на корупцията (European Court of Auditors, 2019).

Привържениците на становището за негативно влияние на европейските фондове върху управлението посочват, че тези фондове: първо, се изразходват за инвестиционни проекти, при които държавните служители имат широка свобода за преценка, което ги прави по-изложени на корупция (Tanzi and Davoodi, 2001); второ, осигуряват допълнително количество ресурси за извличане на корупционна рента (Brautigam, 2000; Mungiu-Pippidi, 2013; Dimulescu et al., 2013); и трето, поради безвъзмездния си характер отслабват връзката между обществото, данъчното облагане и политиката (Djankov et al., 2008).

За разрешаване на теоретичния спор относно въздействието на европейските фондове върху управлението и корупцията съдействат емпиричните изследвания на Fazekas and Toth (2015) и Fazekas and King (2018). Тези проучвания показват, че в някои държави абсорбираните европейски фондове понижават риска от корупция, но в други страни го повишават, като средно за ЕС резултатът е нарастване на корупционния риск.

Връзката между корупцията и усвояването на европейските фондове е сложна, двупосочна и нееднозначна. Изследванията върху връзката между корупцията и усвояването на европейските фондове биват два типа: първо, проучвания за ефектите на корупцията върху усвояването на европейските средства и второ, анализи на влиянието на усвоените европейски фондове върху корупцията.

Към първия вид източници могат да бъдат причислени изследванията на Achim and Borlea (2015), Incaltarau et al. (2020), Kalfova (2019) и Roman et

al. (2022) и др., а към втория – проучванията на Fazekas and Toth (2015), Fazekas et al. (2014) и др.

Achim and Borlea (2015) анализират въздействието на корупцията върху усвояването на европейските фондове чрез регресия на панелни данни за 28-те страни членки на ЕС за периода 2007–2013 г. Регресионният модел включва нормата на усвояемост на европейските средства (като зависи променлива) и индикатора „Контрол на корупцията“ на Световната банка като независима променлива. Резултатите от изследването показват наличие на положителна и статистически значима връзка между контрола на корупцията и усвояването на европейските фондове, като повишаването на показателя „Контрол на корупцията“ с една единица при равни други условия води до повишаване на нормата на усвояемост на европейските средства със 7.2%.

Incaltarau et al. (2020) изследват детерминантите на усвояемостта на европейските фондове в старите държави членки (ЕС-15) и новите страни членки (НСЧ-12) на ЕС за периода 2007-2015. Резултатите от анализа сочат, че подобряването на ефективността на управлението и борбата с корупцията повишават значително нормата на усвояемост на европейските средства, като това повишаване е по-високо в НСЧ-12, отколкото в ЕС-15.

Kalfova (2019) проучва влиянието на качеството на управлението върху усвояването на европейските фондове в България за периода 2008-2017. Зависимата променлива в модела е стандартното отклонение на усвоените на ниво NUTS-3 европейски средства, а независими променливи са шестте показателя за управление на Световната банка – „Гласност и отчетност“, „Политическа стабилност и отсъствие на насилие/тероризъм“, „Ефективност на правителството“, „Качество на регулирането“, „Върховенство на закона“ и „Контрол на корупцията“. Резултатите от проучването показват, че единствената статистически значима променлива в модела е качеството на регулирането, и то с отрицателен знак. Това означава, че подобряването на регулациите намалява разликите в усвоените европейски фондове между отделните региони, т.е. повишава ефективността на Кохезионната (Регионалната) политика на ЕС. Kalfova (2019) не открива доказателства за наличие на статистически значимо въздействие на контрола на корупцията върху ефективността на Кохезионната (Регионалната) политика на ЕС в България за периода 2008-2017 г.

Roman et al. (2022) анализират въздействието на корупцията върху усвояването на европейските средства в 28-те държави членки на ЕС за периода 2014-2020 г. Авторите използват както обективни

(базирани на факти), така и субективни (базирани на възприятия) измерители на корупцията, за да направят две заключения: първо, корупцията въздейства негативно върху усвояването на европейските средства и второ, нормата на усвояемост на европейските фондове се обяснява по-добре от обективните, отколкото от субективните измерители за корупция. Основната препоръка на изследването е при анализа на връзката между корупцията и усвояемостта на европейските средства да се използват базирани на факти, а не на възприятия индикатори за корупция.

Fazekas and Toth (2015) сравняват договорите за обществени поръчки с европейско и национално финансиране в 27 страни членки на ЕС (без Малта) за периода 2009-2014 г. и оценяват, че европейските фондове увеличават корупционния риск с между 3 и 20%. Големите вариации в оценките се дължат както на методологични фактори (различия между използваните показатели за измерване на корупционния риск), така и на особеностите на отделните държави и региони.

Fazekas et al. (2014) установяват, че европейските средства въздействат върху корупцията при обществените поръчки в Чехия, Словакия и Унгария в периода 2009-2012 г. по два канала: първо, чрез предоставяне на допълнителни публични ресурси за извличане на корупционна рента и второ, чрез промяна на контрола върху корупцията при усвояването на тези допълнителни публични ресурси. Първият канал съдейства за увеличаване на корупцията, а вторият – за нейното намаляване. Тъй като въздействието по първия канал е много по-силно от въздействието по втория канал, необходимо е спешно радикално подобряване на рамката за мониторинг и контрол на европейските фондове с цел ограничаване на злоупотребите с тях.

3. ЕМПИРИЧЕН АНАЛИЗ НА ВРЪЗКАТА МЕЖДУ КОРУПЦИЯТА И УСВОЯВАНЕТО НА ЕВРОПЕЙСКИТЕ ФОНДОВЕ В БЪЛГАРИЯ

3.1 Методология

Зависимостта между корупцията и абсорбирането на европейските средства в България е изследвана чрез разпределена лагова авторегресия (ARDL), в която участват следните променливи:

EUFAR_t – норма (процент) на усвоените средства по фондовете на ЕС в България през година **t**. Изчислява се като процентно съотношение между действително изплатените и наличните за усвояване средства през съответната година **t**;

COC_t – изменение на показателя „Контрол на корупцията“ на Световната банка през година **t**;

CPI_t – изменение на Индекса за възприятие на корупцията на „Прозрачност без граници“ през година **t**.

Конструирани са две отделни спецификации на ARDL модела. В първата спецификация зависимата променлива е **EU FAR**, а независимата променлива – **COC**. Във втората разновидност на ARDL модела обясняваната променлива е **EU FAR**, а обяснителната променлива – **CPI**.

3.2 Данни

В емпиричния анализ са използвани годишни данни за **EU FAR** от уебсайта на Европейската комисия (<https://cohesiondata.ec.europa.eu/browse?tags=absorption>), за **COC** – от уебсайта на Световната банка (<https://databank.worldbank.org/databases/control-of-corruption>) и за **CPI** – от уебсайта на „Прозрачност без граници“ (<https://www.transparency.org/en/cpi/2021>).

3.3 Резултати

Тестовите за единичен корен (Таблицы №1 и №2) показват, че **EU FAR** е интегрирана от първи ред (стационарна на първа разлика), а **COC** и **CPI** са интегрирани от ред нула (стационарни на базова стойност). Различният ред на интеграция на променливите изисква прилагането на разпределена лагова авторегресия (ARDL).

Таблица 1
Разширени тестове на Дики-Фулър за единичен корен върху базовите стойности на **EU FAR**, **COC** и **CPI**

Променлива	Вероятност
EU FAR	0.3666
COC	0.0153
CPI	0.0031

Източник: Изготвено от автора

Таблица 2
Разширен тест на Дики-Фулър за единичен корен върху първите разлики на **EU FAR**

Променлива	Вероятност
EU FAR	0.0333

Източник: Изготвено от автора

3.3.1 Първа моделна спецификация

Тестът за оптималния брой на лаговете в първата спецификация на ARDL модела (Таблица №3) сочи, че според критериите **FPE** и **SC** този брой е един лаг. Първата спецификация на ARDL модела е оценена с един лаг.

Таблица 3
Селекция на броя лагове в първата спецификация на ARDL модела

Брой лагове	FPE	AIC	SC	HQ
0	189.1912	10.91667	10.96050	10.82209
1	149.0985*	10.62740	10.75888*	10.34366
2	196.1774	10.67147	10.89061	10.19857
3	383.0186	10.57607*	10.88286	9.914006*

* Показва оптималния брой лагове според съответния критерий

Източник: Изготвено от автора

Първата спецификация на ARDL модела се изразява с уравнението

$$(1) D(EU FAR) = C(1) + C(2)*D(EU FAR(-1)) + C(3)*D(COC(-1)) + C(4)*EU FAR(-1) + C(5)*COC(-1).$$

Резултатите от иконометричната оценка на първата разновидност на разпределената лагова авторегресия са показани в Таблица №4.

Таблица 4
Иконометрична оценка на първата спецификация на ARDL модела

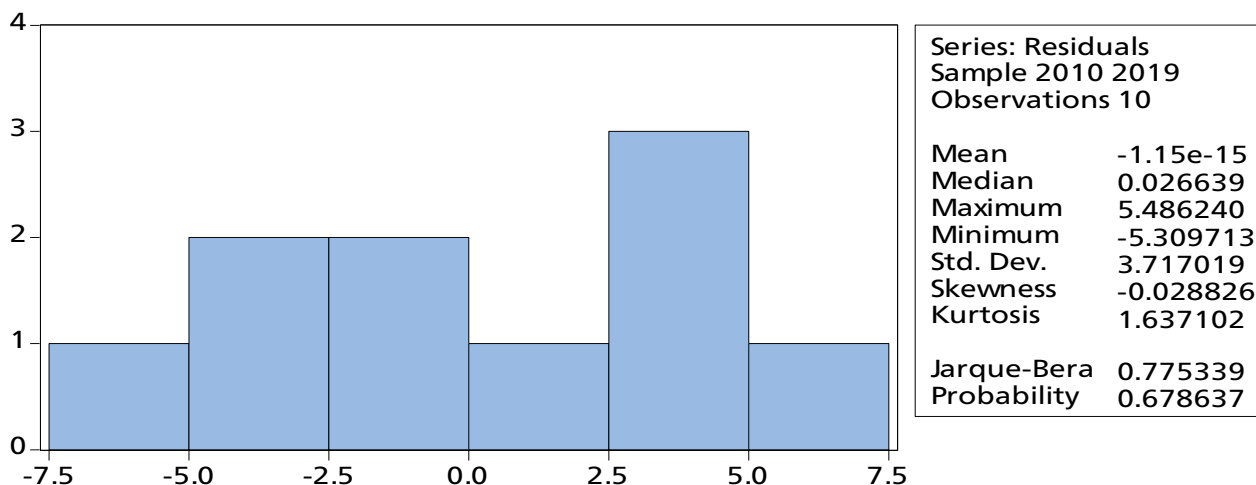
Променлива	Коефициент	Стандартна грешка	t-отношение	Вероятност
C	5.081619	3.382184	1.502467	0.1933
D(EU FAR(-1))	0.417909	0.393538	1.061926	0.3368
D(COC(-1))	0.882635	0.844686	1.044927	0.3439
EU FAR(-1)	-0.580479	0.319703	-1.815683	0.1291
COC(-1)	-1.631333	1.543280	-1.057056	0.3389

Източник: Изготвено от автора

Стойността на коефициента на детерминация ($R^2 = 0.47$) означава, че 47% от вариацията на нормата на усвояемост на европейските фондове в България може да се обясни чрез изменения в независимите променливи в Уравнение (1).

Остатъците в първата разновидност на разпределената лагова авторегресия са нормално разпределени (Фигура №1), хомоскедастични (Таблица №5) и серийно некорелирани (Таблица №6).

Графика 1
Тест за нормално разпределение на остатъците в Уравнение (1)

Източник: Изготвено от автора

Таблица 5
Тест за серийна корелация на остатъците в Уравнение (1)

F-отношение	2.42	Вероятност F(1,4)	0.19
Наблюдения R^2	3.77	Вероятност хи-квадрат(1)	0.05

Източник: Изготвено от автора

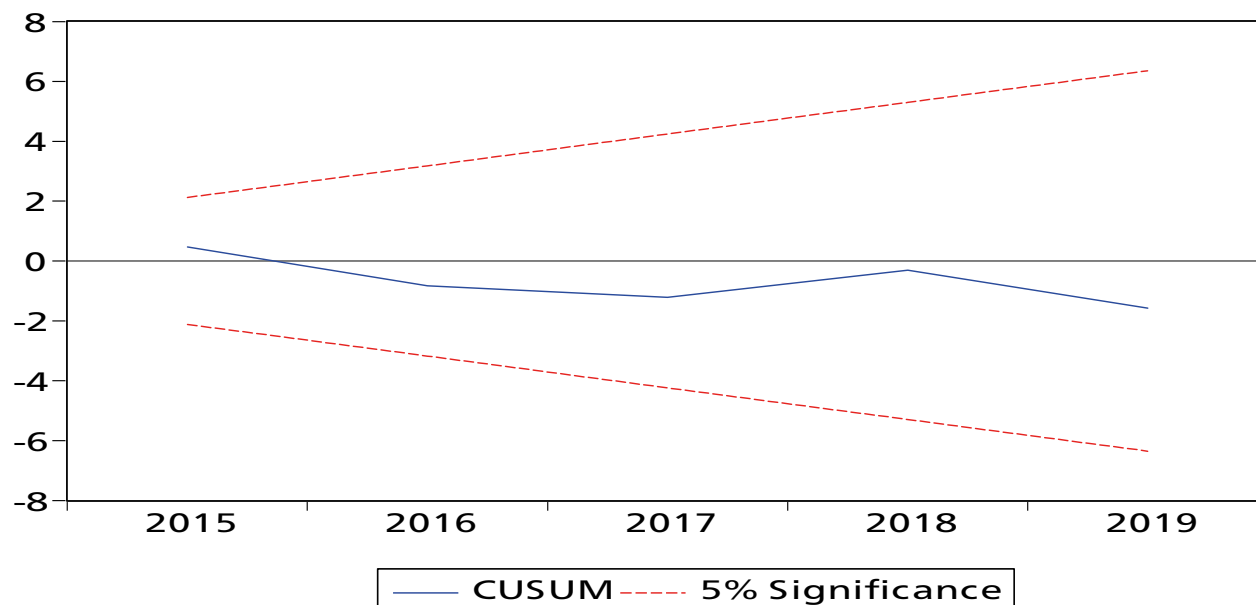
Таблица 6
Тест за хетероскедастичност на остатъците в Уравнение (1)

F-отношение	0.50	Вероятност F(4,5)	0.74
Наблюдения R^2	2.86	Вероятност хи-квадрат(4)	0.58

Източник: Изготвено от автора

Първата спецификация на ARDL модела е динамично стабилна (Фигура №2).

Графика 2
CUSUM тест за динамична стабилност на Уравнение (1)

Източник: Изготвено от автора

Граничният тест на първата разновидност на разпределената лагова авторегресия (Таблица №7) показва, че между променливите в Уравнение (1) не съществува дългосрочна зависимост, поради което от тази разновидност не може да се конструира модел с корекция на грешката.

В Таблица №4 няма статистически значими регресионни коефициенти, което значи, че корупцията, измерена чрез показателя „Контрол на корупцията“ **СOC**, не оказва статистически значимо въздействие върху процента на усвояване на европейските средства **EUFAR** нито в кратък, нито в дълъг срок.

Таблица 7
Граничен (bounds) тест на Уравнение (1)

Нулева хипотеза: $C(4)=C(5)=0$			
Тест статистика	Стойност	Степен на свобода	Вероятност
F-отношение	1.734190	(2,5)	0.2679
Хи-квадрат	3.468379	2	0.1765

Източник: Изготвено от автора

Тестовите на Грейнджър (Таблица №8) сочат, че корупцията, измерена чрез индикатора „Контрол на корупцията“ **СOC**, не причинява нормата на усвояване на европейските средства **EUFAR** нито в кратък, нито в дълъг период.

Таблица 8
Тестове за каузалност между **EUFAR** и **СOC**

Каузалност	Вероятност
Краткосрочна	0.5073
Дългосрочна	0.8004

Източник: Изготвено от автора

3.3.2 Втора моделна спецификация

Тестът за оптималния брой на лаговете във втората спецификация на ARDL модела (Таблица №9) сочи, че според критерия **HQ** този брой е един лаг. Втората спецификация на ARDL модела е оценена с един лаг.

Таблица 9
Селекция на броя лагове във втората спецификация на ARDL модела

Брой лагове	FPE	AIC	SC	HQ
0	569.6106*	12.01886*	12.06269*	11.92428
1	650.7599	12.10093	12.23242	11.81719*
2	1185.391	12.47028	12.68942	11.99738
3	3028.635	12.64385	12.95064	11.98179

* Показва оптималния брой лагове според съответния критерий

Източник: Изготвено от автора

Втората спецификация на ARDL модела се изразява с уравнението

$$(2) D(EUFAR) = C(1) + C(2)*D(EUFAR(-1)) + C(3)*D(CPI(-1)) + C(4)*EUFAR(-1) + C(5)*CPI(-1).$$

Резултатите от иконометричната оценка на втората разновидност на разпределената лагова авторегресия са показани в Таблица №10.

Таблица 10
Иконометрична оценка на втората спецификация на ARDL модела

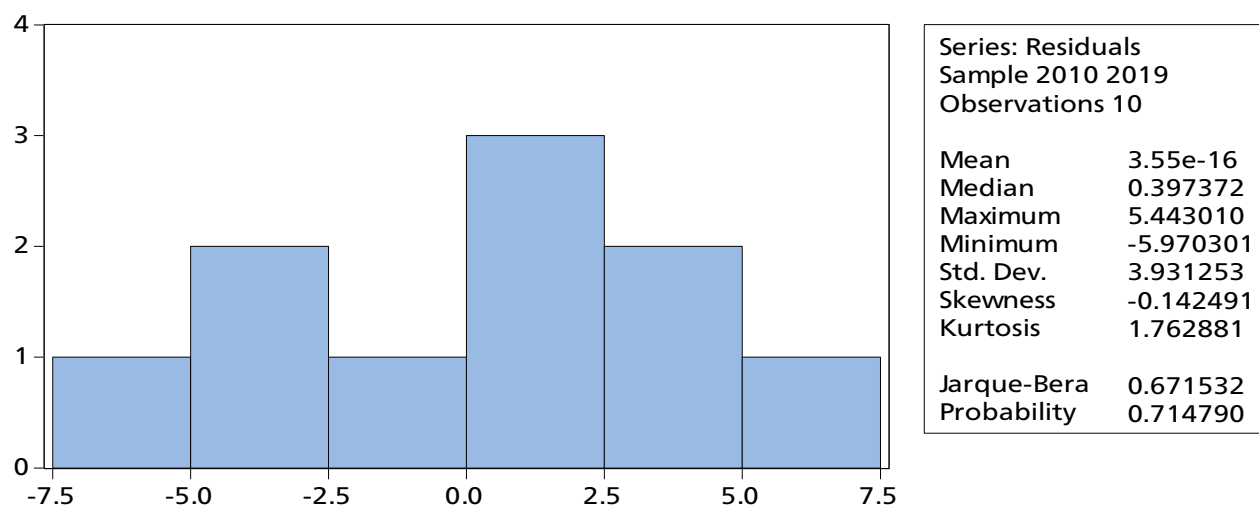
Променлива	Коефициент	Стандартна грешка	t-отношение	Вероятност
C	3.969898	3.384060	1.173117	0.2936
D(EUFAR(-1))	0.529777	0.385853	1.373001	0.2281
D(CPI(-1))	-0.310889	0.564286	-0.550942	0.6054
EUFAR(-1)	-0.503524	0.325147	-1.548601	0.1822
CPI(-1)	0.756082	1.002279	0.754363	0.4846

Източник: Изготвено от автора

Стойността на коефициента на детерминация ($R^2 = 0.40$) означава, че 40% от вариацията на нормата на усвояемост на европейските фондове в България може да се обясни чрез изменения в независимите променливи в Уравнение (2).

Остатъците във втората разновидност на разпределената лагова авторегресия са нормално разпределени (Фигура №3), хомоскедастични (Таблица №11) и серийно некорелирани (Таблица №12).

Графика 3
Тест за нормално разпределение на остатъците в Уравнение (2)

Източник: Изготвено от автора

Таблица 11
Тест за серийна корелация на остатъците в Уравнение (2)

F-отношение	1.62	Вероятност F(1,4)	0.27
Наблюдения R ²	2.88	Вероятност хи-квадрат(1)	0.09

Източник: Изготвено от автора

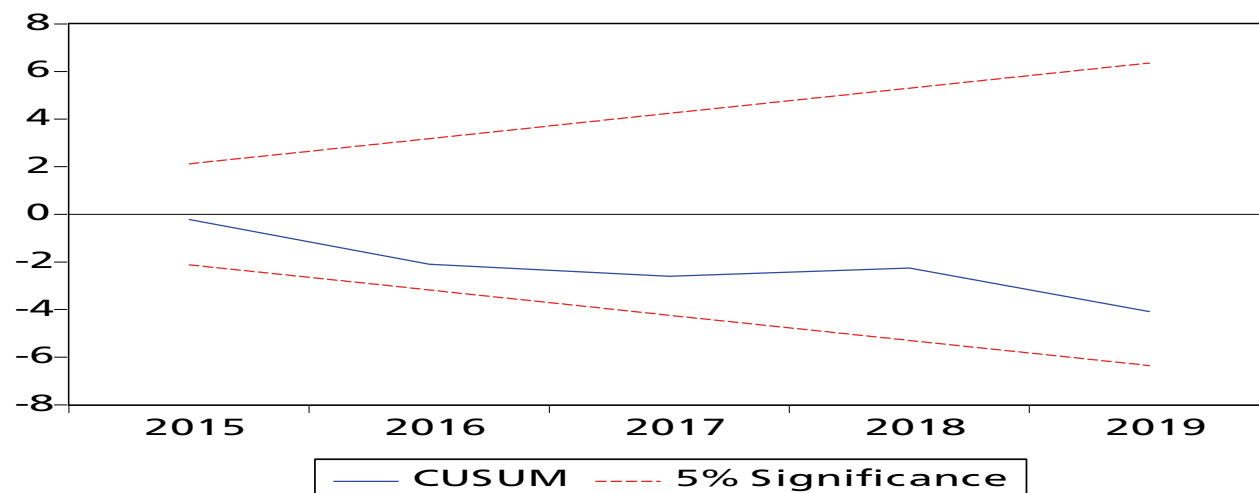
Таблица 12
Тест за хетероскедастичност на остатъците в Уравнение (2)

F-отношение	0.55	Вероятност F(4,5)	0.71
Наблюдения R ²	3.05	Вероятност хи-квадрат(4)	0.55

Източник: Изготвено от автора

Втората спецификация на ARDL модела е динамично стабилна (Фигура №4).

Графика 4
CUSUM тест за динамична стабилност на Уравнение (2)

Източник: Изготвено от автора

Граничният тест на втората разновидност на разпределената лагова авторегресия (Таблица №13) показва, че между променливите в Уравнение (2) не съществува дългосрочна зависимост, поради което от тази разновидност не може да се конструира модел с корекция на грешката. В Таблица №10 няма статистически значими регресионни коефициенти, което значи, че корупцията, измерена чрез Индекса за възприятие на корупцията **CPI**, не оказва статистически значимо въздействие върху процента на усвояване на европейските средства **EUFAR** нито в кратък, нито в дълъг срок.

Таблица 13
Граничен (bounds) тест на Уравнение (1)

Нулева хипотеза: $C(4)=C(5)=0$			
Тест статистика	Стойност	Степен на свобода	Вероятност
F-отношение	1.278833	(2,5)	0.3560
Хи-квадрат	2.557666	2	0.2784

Източник: Изготвено от автора

Тестовите на Грейнджър (Таблица №14) сочат, че корупцията, измерена чрез Индекса за възприятие на корупцията **CPI**, не причинява нормата на усвояване на европейските средства **EUFAR** нито в кратък, нито в дълъг период.

Таблица 14
Тестове за каузалност между **EUFAR** и **CPI**

Каузалност	Вероятност
Краткосрочна	0.5949
Дългосрочна	0.9608

Източник: Изготвено от автора

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От прегледа на литературата за връзката между корупцията и усвояването на европейските фондове, направен в настоящата статия, може да се заключи, че тази връзка е сложна, двупосочна и нееднозначна. Не могат да се формулират категорични изводи за характера на тази връзка, тъй като резултатите от отделните емпирични изследвания са противоречиви и варират по времеви и териториален обхват, методологичен апарат и използвани показатели за оценка на корупцията.

Извършеният в настоящото изследване емпиричен анализ не показва наличие на статистически значимо въздействие на Индекса за възприятие на корупцията и индикатора „Контрол на корупцията“ върху процента на усвояемост на европейските фондове в България за периода 2007-2021 година. Направените тестове за каузалност сочат отсъствие на причинно-следствена връзка между двата измерителя за корупция и нормата на абсорбиране на европейските средства както в кратък, така и в дълъг срок.

Емпиричните резултати в настоящото проучване са сходни с тези на Kalfova (2019), която също не установява статистически значим ефект на корупцията върху усвоените европейски средства.

Резултатите от настоящия емпиричен анализ следва да бъдат внимателно интерпретирани поради късите времеви редове (петнадесет наблюдения) и наличието на фактори, които биха могли да предизвикат структурно прекъсване в тях. Такива фактори са световната финансова криза от 2008 г., последвалата я дългова криза в Еврозоната, бежанските вълни от Африка и Азия, напускането на ЕС от Великобритания, пандемията COVID-19 и др.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. **Achim, M. V. (2017).** Corruption, income and business development, *Journal for International Business and Entrepreneurship Development*, 10(1), 85–100.
2. **Achim, M. V. and Borlea, S. N. (2015).** Determinants of the European funds absorption 2007-2013 in European Union member states. The 2015 WEI International Academic Conference Proceedings, <http://www.westeastinstitute.com/wp-content/uploads/2015/04/Monica-Violeta-Achim2.pdf>.
3. **Achim, M. V. and Borlea, S. N. (2020).** Economic and Financial Crime: Corruption, Shadow Economy and Money Laundering. Springer International Publishing.
4. **Brautigam, D. A. (2000).** Aid Dependence and Governance. Stockholm, Sweden: Almqvist and Wiksell International.
5. **De Rosa, D., Gooroochurn, N. and Gorg, H. (2010).** Corruption and Productivity: Firm-Level. Evidence from the BEEPS Survey; Kiel Working Paper No. 1632; World Bank: Washington, DC, USA.
6. **Dimulescu, V., Pop, R. and Doroftei, I. M. (2013).** Corruption risks with EU funds in Romania. *Romanian Journal of Political Science*, 13(1), 101–23.
7. **Djankov, S., Montalvo, J. and Reynal-Querol, M. (2008).** The curse of aid. *Journal of Economic Growth*, 13(3), 169–94.
8. **Epstein, R. A. and Sedelmeier, U. (2009).** International Influence beyond Conditionality: Post-communist Europe after EU Enlargement. London: Routledge.
9. **European Court of Auditors (2019).** Fighting fraud in EU spending: action needed. https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR19_01/SR_FRAUD_RISKS_EN.pdf.
10. **Fazekas, M. and King, P. (2018).** Perils of development funding? The tale of EU Funds and grand corruption in Central and Eastern Europe. *Regulation and Governance* 2018, 405–430.
11. **Fazekas, M. and Toth, I.J. (2015).** Corruption in EU Funds? Europe-wide evidence on the corruption effect of EU funded public contracting. Government Transparency Institute Working Paper WP/2015:01, https://www.govtransparency.eu/wp-content/uploads/2015/11/GTI_WP2015_1_Fazekas-Toth_150619.pdf.
12. **Fazekas, M., Chvalkovska, J., Skuhrovec, J., Toth, I. J. and King, L. P. (2013).** Are EU funds a corruption risk? The impact of EU funds on grand corruption in Central and Eastern Europe. Working Paper series: CRCB-WP/2013:03, GTI-WP/2013:03, https://www.govtransparency.eu/wp-content/uploads/2015/11/GTI_WP2013_3_Fazekas-et-al_EU-funds-and-grand-corruption-in-CEE_131213_nocomments.pdf.
13. **Gundlach, E. and Paldam, M. (2009).** The transition of corruption: from poverty to honesty. *Economic letter*, 103, 146–148.
14. **Hoinaru, R., Buda, D., Borlea, S. N., Vaidean, V. L. and Achim, M. V. (2020).** The Impact of Corruption and Shadow Economy on the Economic and Sustainable Development. Do They “Sand the Wheels” or “Grease the Wheels”? *Sustainability*, 12(2), 481.
15. **Incaltarau, C., Pascariu, G. C and Surubaru, N. C. (2020).** Evaluating the Determinants of EU Funds Absorption across Old and New Member States – the Role of Administrative Capacity and Political Governance. *Journal of Common Market Studies*, 58(4), 941–961, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/jcms.12995>.
16. **Kalfova, E. (2019).** Factors for adoption of EU funds in Bulgaria. *Heliyon* 5(1), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e01150>.
17. **Knack, S. (2001).** Aid dependence and the quality of governance: cross-country empirical tests. *Southern Economic Journal*, 68(2), 310–29.
18. **Mauro, P. (1995).** Corruption and growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 10(3), 681–712.
19. **Mungiu-Pippidi, A. (2013).** Controlling Corruption in Europe: The Anticorruption Report 1. Berlin: Barbara Budrich Publishers.
20. **Paldam, M. (2002).** The big pattern of corruption: Economics, culture and the see saw dynamics. *European Journal of Political Economy*, 18, 215–240.
21. **Roman, F.A., Popescu, D. and Achim, M.V. (2022).** The impact of fraud and corruption on the level of absorption of EU funds (2014-2020). 25th RSEP International Conference on Economics, Finance and Business Proceedings, ISBN: 978-605-70583-8-6, DOI: <https://doi.org/10.19275/RSEP/CONFERENCE/179>.
22. **Tanzi, V. and Davoodi, H. (2001).** Corruption, growth and public finances. In: A. K. Jain (Ed.). *The Political Economy of Corruption*, pp. 89–110. New York: Routledge.
23. **World Bank (2009).** Anticorruption. World Bank: Washington DC, USA.
24. Уебсайт на „Прозрачност без граници“ <https://www.transparency.org/en/cpi/2021>.
25. Уебсайт на Европейската комисия <https://cohesiondata.ec.europa.eu>.
26. Уебсайт на Световната банка <https://databank.worldbank.org/databases/control-of-corruption>.

4

ПРОБЛЕМИ С КОРУПЦИЯТА В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ – ДИНАМИКА НА КОРУПЦИОННИЯ ИНДЕКС В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И НЕЙНАТА ДЕТЕРМИНИРАНост ОТ ФАКТОРИТЕ НА ДЪРЖАВНОТО УПРАВЛЕНИЕ

Доц. д-р Владимир Ценков

Югозападен университет „Неофит Рилски“

1. УВОД

Противопоставянето на корупцията в Европейския съюз иманентно включва и въвеждането и функционирането на механизми от мерки за борбата с нея както на централно съюзно ниво, така и на национално. Фокусът на тези мерки е насочен към оказване на влияние върху, а може да се каже и стимулиране на, държавното управление не само да въведе нужния антикорупционен инструментариум, но и да осигури най-ефективното му функциониране. Това поставя не само генералния въпрос за ефективното въвеждане на тези мерки при всички държави членки по принцип, но и акцентира върху определянето на подходящите механизми в това отношение, имайки предвид различните корупционни условия в отделните държави. Последното намираме за важен проблем, доколкото резултатността от борбата с корупцията сама по себе си е важна цел, но и обективното възприятие на резултатите от нея от широката общественост се обособява като важен акцент. Особено когато водещите и даващи представа за нивото и резултатността на антикорупционната борба измерители представляват корупционните индекси, съставени на база именно сондиране на обществено мнение и нагласи в това отношение, имайки предвид практическите трудности от въвеждането на обективни критерии и преки измерители за процес, който по дефиниция избягва публичността.

Широкият набор от проявления на корупционната активност определя и необходимостта от търсенето на антикорупционен инструментариум на държавното управление, оказващ достатъчно комплексно въздействие, за да отрази тази многообразност на проявлението. Обвързването на ефективността на антикорупционните политики

също така трябва да вземе предвид и специфичната корупционна среда, в която те трябва да бъдат осъществявани (Corman, 2021). Макар и всяка национална среда да показва специфики на проявление, наличието на външен натиск под формата наднационален корупционен мониторинг и мерки за въздействие от страна на ЕС дават своето положително влияние (Di Tella and Schargrotsky, 2003; Olken, 2005; Armantier & Boly, 2011). Тази форма на наднационално антикорупционно влияние обаче трябва да конкретизира своя подход към всяка държава, а именно чрез: а) въвеждане на специфични политики, отразяващи националните условия; б) да прави разграничение между различните форми на проявление на корупцията; и в) да избягва „универсалните решения“, прилагани в единна степен и инструментариум спрямо всички държави (Jancsics, 2019). Наличието на диференциация между регионите на ЕС можем да видим и по отношение на техните възможности за антикорупционно въздействие, изразени като ниво на институционален капацитет и ресурси в организирането на противодействие на корупцията (Applica et al., 2017). Към различните изходни позиции в организирането на борбата с корупцията трябва да отчетем и взаимната обвързаност на формите ѝ на проявление, както често се получава при неофициалните транзакции и злоупотребата с обществения интерес за лична изгода (Mungiu-Pippidi et al., 2013; Mungiu-Pippidi et al., 2015; Volintiru et al., 2016; Rothstein and Varraich, 2017). Такова съвместно проявление на различните форми на корупция можем да видим в наличието на явления като клиентелизъм, политически патронаж и „превзета държава“ (Volintiru, 2016; Gherghina and Volintiru, 2017; Innes, 2014; Kopecky et al., 2012; Volintiru, 2015; Kopecky et al., 2016). Тази мултивариантност на условията и проявлението на корупцията повдига въпроса за ефективността

на въздействието на единния антикорупционен подход на ЕС. Прякото имплементиране на „общи модели“ за всички държави членки показва наличието на ограничен резултат в сравнение с очакваното, включително и по отношение на новоприетите държави в съюза (Grabbe, 2003; Goetz, 2005; Borzel and Risse, 2007; Hughes et al., 2004; Freyburg and Richter, 2010). Необходимостта в общата антикорупционна рамка да бъде отразена спецификата на националната среда и корупционен потенциал налага на първо място очертаването на основните подходи на интеракция между държавното управление и въздействието му върху корупционното равнище. Именно в тази насока настоящото изследване се опитва да определи основните канали на въздействие на държавното управление върху корупционната среда, детерминирани от специфичното групиране на държавите в корупционните рейтингови класации.

2. ИЗПОЛЗВАНА МЕТОДОЛОГИЯ

Целта на настоящото иконометрично изследване е чрез приложението на тест за Грейнджър каузалност да се провери наличието на взаимна детерминираност между CPI корупционния индекс (за нуждите на емпиричното изследване се използва съкращението CORR), ежегодно публикуван от международната организация Transparency International (<https://www.transparency.org/>), и набор от три индекса, характеризиращи релевантни индикатори на държавното управление, имащи отношение както към корупционния климат, така и отразяващи усилията на държавно ниво за борба с корупцията. Въпросните индикатори за качеството на държавно управление се изчисляват ежегодно по методология на Световната банка (<https://databank.worldbank.org/>) и могат да бъдат представени в следната последователност:

- **„Ефективност на държавното управление“ (Government Effectiveness – GE)** – индексът обхваща възприятията за качеството на публичните услуги, качеството на държавната служба и степента на нейната независимост от политически натиск, качеството на формулирането и прилагането на политиките и надеждността на ангажимента на правителството към такива политики.
- **„Политическа стабилност“ (Political Stability and Absence of Violence/Terrorism – PV)** – индексът измерва възприятията за вероятността от политическа нестабилност и/или политически мотивирано насилие, включително тероризъм.
- **„Контрол на корупцията“ (Control of Corruption – CC)** – индексът обхваща възприятията за степента,

в която публичната власт се упражнява за лична изгода, включително дребни и грандиозни форми на корупция, както и „завладяване“ на държавата от елити и частни интереси.

Използваните данни за корупционния CPI индекс и индикатори за качество на държавното управление са на годишна база, като за нуждите на иконометричния анализ е изчислен темп на прираст за всяка една от изследваните променливи. Данните са разделени за два периода: а) от 2000 до 2011 г. и б) от 2013 до 2021 г. Направеното времево деление отразява факта, че след 2011 г. Transparency International променя методологията на изчисляването на своя CPI индекс, което налага прекъсване на изследвания времеви период с цел постигане на по-голяма обективност и коректност на получените резултати. Анализираните индекси са оформени в панел от данни за следния набор от държави от Европейския съюз (ЕС) и Европейската икономическа зона (ЕЕА): България, Гърция, Дания, Естония, Италия, Кипър, Латвия, Норвегия, Полша, Румъния, Унгария, Финландия и Швеция. Подборът на изследваните държави е направен с цел да отрази най-високо- и най-нискорейтинговите държави от ЕС и ЕЕА в класацията на Transparency International съобразно резултатността от регистрираните CPI индекси за 2021 г., както и държави, демонстрирали най-голямо подобрене на позицията си във въпросната класация, и съответно тези със силно влошените позиции спрямо предходния период.

Тестът за Грейнджър каузалност дава възможност да се отговори на въпроса каква част от вариацията на текущите значения на дадена променлива y може да се обясни с предходни значения на самата y и може ли с добавянето на предходни значения на друга променлива x да се подобри това обяснение. Важно е да се отбележи, че „каузалност по Грейнджър“ е термин, който се възприема не съвсем коректно поради наложилите се в практиката буквален превод на *causality* (*причинност, отношение между причина и следствие, каузална връзка*). Често се смесва с причинно-следствените отношения в обичайния смисъл, където едно явление x е фактор, причина или условие за друго явление y , което се възприема като резултат или следствие от влиянието на фактора, т.е. $(x \rightarrow y)$. В случаи, при които и следствието въздейства на свой ред върху фактора, се говори за взаимозависимости, означено с $(x \leftrightarrow y)$.

Използваната методология прилага бивариантни регресии в следната форма:

$$(1) y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + \dots + \alpha_{p-1} y_{t-p+1} + \beta_1 x_{t-1} + \dots + \beta_{p-1} x_{t-p+1} + \varepsilon_t$$

$$(2) x_t = \alpha_0 + \alpha_1 x_{t-1} + \dots + \alpha_{p-1} x_{t-p+1} + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_{p-1} y_{t-p+1} + u_t$$

За всички възможни комбинации от (x, y) .

Нулевата хипотеза гласи, че x не оказва влияние върху y (x does not Granger-cause y) при първата регресия и съответно y не оказва влияние върху x (y does not Granger-cause x) при втората регресия. Този тест установява дали две променливи си влияят една на друга, като проверява нулевата хипотеза, според която едната променлива не оказва влияние върху другата. Ако регистрираната p -value е по-голяма от 0.05, то хипотезата се приема и следователно влиянието на променливите не е в тази посока. Ако вероятността е по-малка от 0.05, то съществуват достатъчно доказателства нулевата хипотеза да бъде отхвърлена.

3. ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ РЕЗУЛТАТИ

Период 2000-2011 г.

Анализът на данните, включващи всички изследвани държави за периода 2000-2011 г. (Таблица №1), показва преобладаващо въздействие от страна на индикаторите за държавно управление върху корупционния индекс. От 11 статически значими Грейнджър каузалности само една показва детерминиращо въздействие от страна на корупционния индекс – въздействието е спрямо индикатора „Контрол на корупцията“ (CC) при лаг 1 и 10% граница на вероятностна грешка. Доколкото тази каузалност изразява наличието на пряка връзка между възприятието на обществеността за нивото на корупция (CPI индекс) и възможностите за нейното проявление, изразени чрез CC, можем да приемем нейната релевантност на проявление в толкова ранен етап – лаг 1. Освен това нейно непосредствено проявление трябва да отчетем, че тя показва по-устойчиво присъствие в по-късните етапи – лагове 4, 5 и 6, като посоката на въздействие е обрната – от условията за проявление (CC) към оценката за наличие (CORR). Това подчертава *значимостта на усилията за ограничаване на условията за проявление на корупцията, които макар и да имат непосредствен ефект върху възприемането на корупционния потенциал, изразен чрез съответния CPI индекс, въздействието на тези мерки има устойчив ефект в относително по-дългосрочен аспект.* Тази относителна дългосрочност на проявление на въздействието наблюдаваме и при фактора, свързан с „Политическата стабилност“ (Political Stability – PV). Регистрират се две статистически значими Грейнджър каузалности към индекса на корупцията при лагове 5 и 6.

През този първи период на анализ най-значимо въздействие върху динамиката на CPI корупционния индекс има факторът „Ефективност на публичната власт“ (Government Effectiveness - GE),

отразяващ качеството на публичните услуги, както и нивото на независимост от политически натиск. Водещата роля на фактора GE като основна детерминанта за корупцията се определя не само от категоричността на проявление, но и от устойчивостта на нейното проявление. Реализираните 5 статистически значими каузалности с CPI корупционния индекс не само са най-многобройните за този период, но и тяхното проявление е непрекъснато от 2-и до 6-и лаг на изследване. Трябва да отбележим, че при това устойчиво представяне посоката на Грейнджър каузалността е винаги от GE към корупционния индекс.

При агрегираните данни за всички изследвани държави в периода 2000-2011 г. можем да обобщим, че от трите разглеждани фактора-детерминанти на държавното управление най-силно и устойчиво въздействие върху възприятието за корупция на обществото, изразено чрез CPI корупционния индекс, има факторът „Ефективност на публичната власт“ (Government Effectiveness - GE), пряко свързан с качеството на публичните услуги и въздействието на политическия натиск върху тях. Влиянието на този фактор е толкова устойчиво, че действието му може да бъде разглеждано както в относително краткосрочен, така и в дългосрочен план. Значимостта на фактора „Ефективност на публичната власт“ се подчертава от по-ограниченото проявление на друг фактор, пряко свързан с възприемането на корупцията в обществото, а именно индикатора „Контрол на корупцията“ (CC). Каузалното въздействие на CC е ограничено и най-устойчиво в относително по-дългосрочен план (лаг 5 и 6), като то се появява едновременно с въздействието на фактора „Политическа стабилност“ (Political Stability – PV). Може да се спекулира дали за общественото възприятие на корупцията, изразено чрез CPI индекса, факторите „Политическа стабилност“ и „Контрол на корупцията“ са равнозначни, но определено тяхното въздействие е по-устойчиво в относително по-дългосрочен план и не могат да се очакват непосредствени ефекти в краткосрочен план върху корупционните възприятия на обществото. *Имайки предвид и устойчивото въздействие на „Ефективност на публичната власт“, то можем да заключим, че за пълнота и единство на действието на разглежданите три фактора на държавното управление върху корупцията през периода 2000-2011 г. можем да говорим основно в по-дългосрочен времеви план.* Последното показва необходимостта от постоянни усилия за въздействие върху корупцията чрез държавен инструментариум, които ще доведат до въздействие и промяна на обществените възприятия за корупция, но последните са по-устойчиви и изискват по-дълъг период за отразяване на възприетите антикорупционни действия от страна на държавния апарат.

Период 2013-2021

През последващия период 2013-2021 г. се наблюдава промяна спрямо регистрираното през предходния. На първо място промяната е свързана с установяването на водещата роля като детерминиращ фактор за динамиката на корупционния индекс на индикатора „Контрол на корупцията“ (CC) (Таблица №2). Наблюдават се четири значими Грейнджър каузалности между CC и корупционния индекс (CORR) при лагове 1, 2, 3 и 5. При първите два посочени лага посоката на детерминираност е от „Контрола на корупцията“ (CC) към CORR, при трети лаг се установява двупосочност на влиянието, като при 5-ия лаг посоката е само от корупционния индекс към CC. За разлика от предходния период 2000-2011 г., където водеща детерминанта за общественото възприемане на корупцията бе „Ефективността на публичната власт“ (GE), разбрана като качество на публичните услуги и независимост от политическо въздействие, то през последвалото десетилетие на преден план излиза факторът, отразяващ степента, в която се възприема възможността за облагодетелстване от публичната власт – „Контрол на корупцията“ (CC). Тоест можем да приемем, че за оформянето на обществената нагласа и възприемане на корупцията ефективността на държавното управление отстъпва място пред възможностите на публичната власт както да генерира корупционен потенциал, така и да го ограничава. Трябва да отбележим, че въздействието на CC за този период не е равнозначно на това на GE от предходния. Наблюдават се по-малко статистически значими каузалности на CC в сравнение с тези на GE от предходния период, като тези с еднопосочно въздействие от CC спрямо корупционния индекс са само две – при първи и втори лаг, като за последния се използва 10% граница на вероятностна грешка. При лагове 3 и 4 се наблюдава каузалност от корупционния индекс спрямо CC и GE, като през последния анализиран 5-и лаг факторът „Ефективност на публичната власт“ (GE) обръща каузалността и отново става детерминанта на корупционния индекс. Този последен лаг също така регистрира, макар и при 10% граница на вероятностна грешка, Грейнджър каузалност от корупционния индекс спрямо CC. Базирайки се на горното, можем да приемем, че в относително по-дългосрочен план, както и в предходния период, водеща детерминанта за корупционния индекс се явява факторът „Ефективност на публичната власт“ (GE), докато „Контролът на корупцията“ става каузална зависима от общественото възприемане на корупцията, изразено чрез CPI индекса. Обръщането на посоката на каузалността в последователността на разглежданите лагове се осъществява в противоположен маниер при CC и GE. През първите лагове CC определя корупционния индекс, а в последващите от 3-и до 5-и лаг

каузалността е обратна. Докато за GE в първите лагове посоката на каузалността е от корупционния индекс, в по-горните лагове тя се обръща. Това може да се разглежда като доказателство, че ефектът на CC бързо се абсорбира в обществено възприемане за корупцията и в относително дългосрочен план ефектът от антикризисните мерки е напълно консумиран до степен, че общественото възприемане за корупция (CPI индексът) вече определя и представите за възможностите за нейното проявление, отразени от фактора CC. При „Ефективността на публичната власт“ това каузално въздействие на корупционния индекс (CORR) във 2-и и 4-и лаг изразява наличие на възприемане за корупция, което се прехвърля или определя и общественото възприемане за ефективността на публичната власт. Това възприемане не покрива реалното състояние на качеството на публичните услуги и власт, а отразява корупционните очаквания, отразени в CPI индекса. Трябва относително по-дълго време (лаг 5), за да бъде обърната и рационализирана тази каузалност, като водеща стане ролята на GE за общественото възприемане на корупцията, представено чрез CPI индекса.

Анализът на въздействието на ефективността на държавното управление (GE) трябва да отчита и каузалността му с фактора за политическа стабилност (PV). При пет от лаговете се регистрира Грейнджър каузалност между тях, като само при първи лаг тя е еднопосочна (от GE към PV), а при всички останали лагове е двупосочна. Тази устойчива и двупосочна каузалност между тези два фактора може да се разглежда и като индиректен път за въздействие на PV спрямо корупционния CPI с посредническата роля на GE. Приемането на това допускане определя поставянето на знак на равенство в общественото възприемане на корупционната среда между политическата стабилност и ефективността на държавното управление при тяхното отчитане като фактори на политическата система, пряко свързани както с борбата, така и с наличието на корупционен потенциал. В този контекст прави впечатление липсата на същата устойчива и пряка каузалност между „Ефективността на държавното управление“ (GE) и „Контрола на корупцията“ (CC). Налични са само две Грейнджър каузалности при 4-и и 5-и лаг, като посоката на влияние е винаги от GE към CC. Тази второстепенна роля на контрола на корупцията спрямо ефективността на държавното управление, а можем да кажем и спрямо фактора на политическата стабилност, ясно показва, че за общественото възприемане потенциалът на корупционната среда и ефективността на борбата с нея се поставя във функция не толкова от преките резултати от нея, а от предразположеността на политическата среда и на държавното управление както да създава условия за наличието на корупция, така и да предприема действия за нейното ограничаване.

Високо- срещу нискорейтингови държави

На фона на генералните тенденции, формиращи от общия панел от данни за изследваните държави, можем ясно да разграничим тяхното проявление, като ги отнесем към резултатите на контрастното поведение на държавите, показващи най-високи и най-ниски резултати в борбата с корупцията, имайки предвид тяхната класация според стойностите им на CPI корупционния индекс. В групата на най-добре представящите се държави се включват Дания, Финландия, Норвегия и Швеция. В другата крайност са групирани България, Румъния и Унгария.

В периода 2000-2011 г. групата на северноевропейските държави с високи рейтингови резултати показват много отчетливи резултати на Грейнджър каузалност (Таблица №3). Влиянието върху корупционния индекс се осъществява пряко само от два фактора – „Политическа стабилност“ (PV) и „Контрол на корупцията“ (CC). Прави впечатление относително средносрочният план на проявление – 3-и лаг, като са налични и проявления при 1-и и 2-и лаг, но те не са така категорични, имайки предвид, че се регистрират при 10% граница на вероятностна грешка.

Трябва да отбележим, че не се наблюдава пряко влияние на фактора „Ефективност на държавното управление“ (GE) върху корупционния индекс, но интеракцията му с другите фактори на държавното управление е ясно заявена. Най-устойчиво е влиянието на „Политическата стабилност“ върху GE – каузалност при 1, 2, 4 и 6 лаг в посока от PV спрямо GE. От своя страна GE оказва директно влияние върху „Контрола върху корупцията“ CC при лагове 1 и 2. Горното ни дава възможност да заключим, че „Ефективността на държавното управление“ (GE) оказва влияние върху корупционния индекс индиректно чрез посредническата роля на PV и CC, като по отношение на CC това се осъществява най-бързо, а спрямо PV – по-устойчиво в относително по-дългосрочен план.

В контраст на високорейтинговите спрямо корупционния индекс държави, регистрираното за България, Румъния и Унгария показва някои отчетливи разлики (Таблица №4). Основната е липсата на категорична Грейнджър каузалност между факторите на държавното управление и корупционния индекс. Такава се регистрира само при 2-и лаг, но при 10% граница на вероятностна грешка и при посока от CC и GE спрямо корупционния индекс. Влиянието тук на фактора „Ефективност на държавното управление“ (GE) е по-значимо спрямо корупционния индекс в сравнение с предходната група държави. Не само поради отчитането на пряка каузалност към корупционния индекс, но и поради каузалностите, които се пораждат спрямо другите фактори на държавното управление. Влиянието на GE спрямо „Контрола на корупцията“

(CC) е два пъти по-често проявено, отколкото при високорейтинговите държави (4 спрямо 2 каузалности) при еднопосочност на въздействието от GE спрямо CC.

Друго характеристично проявление за България, Румъния и Унгария в сравнение с другите изследвани държави имаме при отчитането на влияние на фактора „Политическа стабилност“ (PV). Той се оказва в каузални връзки с другите фактори на държавното управление във всички лагове на изследване, като от общо 9 регистрирани каузални връзки при 6 от тях PV оказва еднопосочно въздействие, при 2 то е двупосочно и при един от случаите PV се явява детерминирана от GE. За разлика от високорейтинговите държави тук въздействието на PV не е главно спрямо GE, но и в много голяма степен и спрямо CC. От общо 9 регистрирани каузалности на PV при пет от тях тя е спрямо фактора „Контрол на корупцията“ (CC). Това определя и разликата между двете групи държави – при високорейтинговите „Политическата стабилност“ влияе върху „Контрола на корупцията“ посредством GE, докато при нискорейтинговите държави PV пряко влияе върху „Контрола на корупцията“ (CC).

През периода 2013-2021 г. характеристичните каузалности за двете групи държави относително се запазват като разлики на проявление, но и търпят известно развитие в така установилите се различия.

За високорейтинговите държави (Таблица №5):

- Въздействието на факторите „Политическа стабилност“ (PV) и „Контрол на корупцията“ (CC) върху CPI корупционния индекс се запазва. За PV то е най-устойчиво проявление (2, 3 и 4 лаг) и винаги еднопосочно – от PV спрямо корупционния индекс. Влиянието на CC спрямо корупционния индекс е еднопосочно само във 2-и лаг, двупосочно при 3-и и 4-и лаг и в обратна посока в 5-и лаг.
- За разлика от предходния период в настоящия факторът „Ефективност на държавното управление“ (GE) се явява детерминанта на корупционния индекс макар и с относително по-късно проявление в 4-и лаг.

При нискорейтинговите държави в продължение на установеното в предходния период и през 2013-2021 г. (Таблица №6) не се наблюдава наличието на пряко въздействие на факторите на държавното управление върху корупционния индекс. Регистрира се само една пряка Грейнджър каузалност от страна на фактора „Ефективност на държавното управление“ спрямо корупционния индекс, но тази каузалност е с относително късно проявление при лаг 5. Имайки предвид, че при лагове 2 и 3 се регистрират каузалности от страна на корупционния индекс спрямо GE, то можем да предположим, че в нискорейтинговите дър-

жави динамиката на корупционния индекс оказва влияние върху „Ефективността на държавното управление“, но този „натиск“ отнема относително по-дълго време за манифестиране (2 и 3 лаг) и предизвиква ефект в още по-късен етап (5 лаг). За сравнение, при високорейтинговите държави факторът GE също оказва влияние върху корупционния индекс относително късно (4-и лаг), но за сметка на това факторите „Политическа стабилност“ и „Контрол на корупцията“ оказват въздействие върху корупционния индекс още във 2-и и 3-и лаг. Прякото въздействие на тези фактори върху корупционния индекс в периода 2013-2021 г. при нискорейтинговите държави изобщо липсва.

4. ОБОБЩЕНИЕ

Анализирайки комплексната интеракция между динамиката на корупционния CPI индекс и изследваните три индикатора за качество на държавното управление, трябва да отчитаме, че въпросните индикатори са пряко свързани както с резултатността на това управление спрямо потискането на корупционния потенциал, така и с общественото възприемане за ефективността от предприетите действия. Последното намираме за важно, особено имайки предвид, че корупционният индекс CPI обхваща и акцентира именно върху изследване на обществените възприятия за ниво на корупционната среда. Така от една страна, анализираният индикатори за държавно управление могат да бъдат разглеждани както като обективни измерители за ефективност, но от друга страна, не по-малко важен е въпросът как тази оценка за качеството на държавното управление се абсорбира и асимилира в общественото съзнание. Това именно поставя въпроса, когато се предприемат антикорупционни действия, освен конкретните резултати каква е устойчивостта на тяхното възприемане във времето от страна на обществеността. Именно нейната субективна оценка за корупционния потенциал, смес между разбиране за конкретни резултати и устойчиви и формирани във времето схващания, ще залегне в крайния продукт и измерител, наречен „корупционен индекс“. Това повдига въпроса не само за гарантиране на ефективността на антикорупционните действия на държавния апарат, но и за гарантиране на тяхната устойчивост във времето. Резултатите от настоящото изследване показваха повишената значимост на индикатора „Ефективност на държавното управление“ именно защото това влияние показва продължителна устойчивост във времето на въздействие както върху динамиката на корупционния индекс, така и спрямо останалите индикатори за държавното управление. Там където този фактор преминава във „второстепенна роля“, същевременно запазва своята значима интеракция с другите два индикатора на държавно управление, като по този начин про-

дължава да оказва индиректно влияние чрез тях върху корупционния индекс. Тази относителна дългосрочност на проявление на въздействието на индикатора „Ефективност на държавното управление“ наблюдаваме и при проявлението на този, свързан с „Политическата стабилност“. Индикаторът „Контрол върху корупцията“ демонстрира, особено в периода 2013-2021 г., по-значимо влияние в сравнение с „Ефективността на държавното управление“, но това влияние е относително по-краткотрайно и показва, че през разглеждания период за оформянето на обществената нагласа и възприемането на корупцията ефективността на държавното управление отстъпва място пред възможностите на публичната власт както да генерира корупционен потенциал, така и да го ограничава.

Проявлението на горецитираните детерминирани търпи своето характеристично проявление в контекста на резултатите на високо- и нискорейтинговите държави спрямо техните корупционни индекси. Държавите, демонстриращи високи резултати в борбата с корупцията, регистрират директно влияние върху корупционния индекс от страна на индикаторите „Политическа стабилност“ и „Контрол на корупцията“, като факторът „Ефективност на държавното управление“ оказва индиректно въздействие именно чрез тях. За нискорейтинговите държави, сред които и България, не се отчита пряко влияние върху корупционния индекс от нито един от трите индикатора за качество на държавното управление. Като относително може да се определи влиянието на индикатора „Ефективност на държавното управление“ спрямо динамиката на корупционния индекс, като влиянието на този фактор е основно насочено към индикатора „Контрол на корупцията“. Отчитането на влиянието на „Политическата стабилност“ като фактор определя и друга разлика между двете групи държави. При високорейтинговите „Политическата стабилност“ влияе върху „Контрола на корупцията“ посредством „Ефективността на държавното управление“ и така директното ѝ въздействие върху корупционния индекс се засилва и чрез въздействието върху него и от страна на „Контрола върху корупцията“. Докато при нискорейтинговите държави влиянието на „Политическата стабилност“ е директно насочено само към индикатора „Контрол на корупцията“, но и за двата индикатора не се регистрира значимо влияние върху корупционния индекс. Това остава за нискорейтинговите държави само опцията за въздействие чрез индикатора „Ефективност на държавното управление“, особено като се има предвид и възможността за въздействие на корупционния индекс към този индикатор. Но за това въздействие се изисква относително по-дълго време за манифестиране и следователно предизвиква ефект върху ефективността на държавното управление на още по-късен времеви етап.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. **Armantier, O. & Boly, A. (2011)** A Controlled Field Experiment on Corruption. – *European Economic Review*. 55(8), 1072–82.
2. **Applica sprl**, Cambridge Econometrics, wiiw, 04 October 2017, Final Report, Economic Challenges of Lagging Regions, Brussels: European Commission, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/reports/2017/economic-challenges-of-lagging-regions (accessed on: 03/03/2018).
3. **Börzel, T., & Risse, T. (2007)**, Europeanization: The domestic impact of European Union politics. *Handbook of European Union Politics*, 483-504.
4. **Bachtler, J., & Mendez, C. (2007)**. Who governs EU cohesion policy? Deconstructing the reforms of the structural funds. – *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 45(3), 535-564.
5. **Corman, M.R., 2021**, A CRITICAL APPRAISAL OF THE EU'S ANTI-CORRUPTION LEGAL CAPACITY - Emerging stronger from the Covid-19 crisis?, *Geopolitics & Values: What is the real power of the EU?*, Institute of European Democrats, Brussels, February 2021
6. https://www.iedonline.eu/download/2021/IED_Paper_Corman-15032021.pdf
7. **Di Tella, R. & Schargrodsky E. (2003)** The Role of Wages and Auditing during a Crackdown on Corruption in the City of Buenos Aires. – *Journal of Law and Economics*. 46(1)269–92.
8. **Freyburg, T., & Richter, S. (2010)**. National identity matters: the limited impact of EU political conditionality in the Western Balkans. – *Journal of European Public Policy*, 17(2), 263-281.
9. **Gherghina, S., & Volintiru, C. (2017)**, A new model of clientelism: political parties, public resources, and private contributors. – *European Political Science Review*, 9(1), 115-137.
10. **Goetz, K. H. (2005)**, The New Member States and the EU: Responding to Europe, in: Bulmer, Simon/Lequesne, Chris an (Eds.): *The Member States of the European Union*, Oxford, 254-280.
11. **Grabbe, H. (2003)**, Europeanization goes east: power and uncertainty in the EU accession process. *The politics of Europeanization*, 27(303), 29.
12. **Hughes, J., Sasse, G., & Gordon, C. (2004)**, Conditionality and Compliance in the EU's Eastward Enlargement: Regional Policy and the Reform of Sub-national Government. – *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 42(3), 523-551.
13. **Innes, A. (2014)**, The political economy of state capture in Central Europe. – *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 52(1), 88-104.
14. **Kopecký, P., Mair, P., & Spirova, M. (Eds.). (2012)**, Party patronage and party government in European democracies. Oxford University Press.
15. **Kopecký, P., MEYER SAHLING, J. H., Panizza, F., Scherlis, G., Schuster, C., & Spirova, M. (2016)**, Party patronage in contemporary democracies: Results from an expert survey in 22 countries from five regions. – *European Journal of Political Research*, 55(2), 416-431.
16. **Mungiu-Pippidi, A., Bratu, R., Charron, N., Dimulescu, V., Doroftei, M., Fazekas, M., Kasemets, A., King, L.P., Martinez Baranco Kukutschka, R., Pop, R. and Tóth, I.J., (2013)**, Controlling corruption in Europe. Barbara Budrich Publishing.
17. **Mungiu-Pippidi, A., Acar M, Dávid-Barrett E, Dimulescu V, Doroftei M, Emek U, Fazekas M, Karaboev S, Lukács PA, Kukutschka RM, Mungiu-Pippidi A, Podumljak M. (2015)**, Government Favouritism in Europe. Barbara Budrich Publishing.
18. **Olken, B. (2005)**, Monitoring Corruption: Evidence from a Field Experiment in Indonesia. *National Bureau of Economic Research. Working Paper 11753*. <https://www.nber.org/papers/w11753> [Accessed on: 26th January 2021].
19. **Rothstein, B., & Varraich, A. (2017)**, Making sense of corruption. Cambridge University Press.
20. **Jancsics, D. (2019)**, Corruption as Resource Transfer: An Interdisciplinary Synthesis. *Public Administration Review*. 1-15.
21. **Volintiru, C. (2015)**, The exploitative function of party patronage: does it serve the party's interest?. *East European Politics*, 31(1), 39-55.
22. **Volintiru, C. (2016)**, Clientelism and cartelization in post-communist Europe: the case of Romania (Doctoral dissertation, The London School of Economics and Political Science (LSE)).

ИНТЕРНЕТ ИЗТОЧНИЦИ:

<https://www.transparency.org/en/news/how-cpi-scores-are-calculated>
<https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators#>

ПРИЛОЖЕНИЯ

Таблица 1

Резултати от теста за Грейнджър каузалност за обобщените данни за всички изследвани държави в периода 2000-2011 г.

Период	Тествана хипотеза	Лар	F-stat.	Prob.	Заклучение
2000-2011	CORR1 does not Granger Cause CC1	1	3.32292	0.0710	CORR1 Granger Cause CC1
2000-2011	CC1 does not Granger Cause CORR1	4	2.09071	0.0917	CC1 Granger Cause CORR1
2000-2011	CC1 does not Granger Cause CORR1	5	3.04544	0.0174	CC1 Granger Cause CORR1
2000-2011	CC1 does not Granger Cause CORR1	6	3.15924	0.0133	CC1 Granger Cause CORR1
2000-2011	PV1 does not Granger Cause CORR1	5	4.14064	0.0031	PV1 Granger Cause CORR1
2000-2011	PV1 does not Granger Cause CORR1	6	2.87256	0.0212	PV1 Granger Cause CORR1
2000-2011	GE1 does not Granger Cause CORR1	2	4.27058	0.0167	GE1 Granger Cause CORR1
2000-2011	GE1 does not Granger Cause CORR1	3	3.28428	0.0249	GE1 Granger Cause CORR1
2000-2011	GE1 does not Granger Cause CORR1	4	2.24852	0.0730	GE1 Granger Cause CORR1
2000-2011	GE1 does not Granger Cause CORR1	5	3.82326	0.0050	GE1 Granger Cause CORR1
2000-2011	GE1 does not Granger Cause CORR1	6	2.23254	0.0614	GE1 Granger Cause CORR1

Таблица 2

Резултати от теста за Грейнджър каузалност за обобщените данни за всички изследвани държави в периода 2013-2021 г.

Период	Тествана хипотеза	Лар	F-stat.	Prob.	Заклучение
2013-2021	CORR2 does not Granger Cause PV2	1	2.73680	0.1012	CORR2 Granger Cause PV2
2013-2021	CC2 does not Granger Cause CORR2	1	3.65903	0.0586	CC2 Granger Cause CORR2
2013-2021	GE2 does not Granger Cause PV2	1	5.55772	0.0203	GE2 Granger Cause PV2
2013-2021	CC2 does not Granger Cause CORR2	2	2.56116	0.0831	CC2 Granger Cause CORR2
2013-2021	CORR2 does not Granger Cause GE2	2	5.37111	0.0063	CORR2 Granger Cause GE2
2013-2021	GE2 does not Granger Cause PV2	2	4.84671	0.0101	GE2 Granger Cause PV2
2013-2021	PV2 does not Granger Cause GE2	2	3.89536	0.0240	PV2 Granger Cause GE2
2013-2021	CC2 does not Granger Cause CORR2	3	2.73030	0.0502	CC2 Granger Cause CORR2
2013-2021	CORR2 does not Granger Cause CC2	3	2.69309	0.0525	CORR2 Granger Cause CC2
2013-2021	GE2 does not Granger Cause PV2	3	8.22395	9.E-05	GE2 Granger Cause PV2
2013-2021	PV2 does not Granger Cause GE2	3	5.03217	0.0032	PV2 Granger Cause GE2
2013-2021	CORR2 does not Granger Cause GE2	4	2.09833	0.0931	CORR2 Granger Cause GE2
2013-2021	GE2 does not Granger Cause PV2	4	15.5027	1.E-08	GE2 Granger Cause PV2
2013-2021	PV2 does not Granger Cause GE2	4	4.14040	0.0052	PV2 Granger Cause GE2
2013-2021	GE2 does not Granger Cause CC2	4	2.80729	0.0340	GE2 Granger Cause CC2
2013-2021	CORR2 does not Granger Cause CC2	5	2.32527	0.0600	CORR2 Granger Cause CC2
2013-2021	GE2 does not Granger Cause CORR2	5	3.03513	0.0202	GE2 Granger Cause CORR2
2013-2021	GE2 does not Granger Cause PV2	5	7.85375	3.E-05	GE2 Granger Cause PV2
2013-2021	PV2 does not Granger Cause GE2	5	13.1745	1.E-07	PV2 Granger Cause GE2
2013-2021	GE2 does not Granger Cause CC2	5	2.14458	0.0792	GE2 Granger Cause CC2

Таблица 3

Резултати от теста за Грейнджър каузалност за високорейтинговите изследвани държави в периода 2000-2011 г.

Период	Тествана хипотеза	Lar	F-stat.	Prob.	Заклучение
2000 - 2011	GE1_H does not Granger Cause CC1_H	1	7.36256	0.0105	GE1_H Granger Cause CC1_H
2000 - 2011	PV1_H does not Granger Cause CORR1_H	1	3.58786	0.0670	PV1_H Granger Cause CORR1_H
2000 - 2011	PV1_H does not Granger Cause GE1_H	1	3.55547	0.0682	PV1_H Granger Cause GE1_H
2000 - 2011	CC1_H does not Granger Cause CORR1_H	2	2.84026	0.0759	CC1_H Granger Cause CORR1_H
2000 - 2011	GE1_H does not Granger Cause CC1_H	2	3.32873	0.0510	GE1_H Granger Cause CC1_H
2000 - 2011	PV1_H does not Granger Cause GE1_H	2	4.85884	0.0158	PV1_H Granger Cause GE1_H
2000 - 2011	CC1_H does not Granger Cause CORR1_H	3	3.73733	0.0269	CC1_H Granger Cause CORR1_H
2000 - 2011	PV1_H does not Granger Cause CORR1_H	3	3.36011	0.0381	PV1_H Granger Cause CORR1_H
2000 - 2011	PV1_H does not Granger Cause GE1_H	4	3.78518	0.0254	PV1_H Granger Cause GE1_H
2000 - 2011	CC1_H does not Granger Cause CORR1_H	6	5.62675	0.0923	CC1_H Granger Cause CORR1_H
2000 - 2011	GE1_H does not Granger Cause PV1_H	6	54.5499	0.0037	GE1_H Granger Cause PV1_H

Таблица 4

Резултати от теста за Грейнджър каузалност за нискорейтинговите изследвани държави в периода 2000-2011 г.

Период	Тествана хипотеза	Лар	F-stat.	Prob.	Заклучение
2000 - 2011	PV1_LOW does not Granger Cause CC1_LOW	1	162.535	4.E-12	PV1_LOW Granger Cause CC1_LOW
2000 - 2011	PV1_LOW does not Granger Cause GE1_LOW	1	8.09485	0.0089	PV1_LOW Granger Cause GE1_LOW
2000 - 2011	CC1_LOW does not Granger Cause CORR1_LOW	2	2.68418	0.0940	CC1_LOW Granger Cause CORR1_LOW
2000 - 2011	GE1_LOW does not Granger Cause CC1_LOW	2	6.27173	0.0081	GE1_LOW Granger Cause CC1_LOW
2000 - 2011	PV1_LOW does not Granger Cause CC1_LOW	2	113.009	3.E-11	PV1_LOW Granger Cause CC1_LOW
2000 - 2011	CC1_LOW does not Granger Cause PV1_LOW	2	20.1257	2.E-05	CC1_LOW Granger Cause PV1_LOW
2000 - 2011	GE1_LOW does not Granger Cause CORR1_LOW	2	2.92576	0.0780	GE1_LOW Granger Cause CORR1_LOW
2000 - 2011	PV1_LOW does not Granger Cause GE1_LOW	2	4.57523	0.0239	PV1_LOW Granger Cause GE1_LOW
2000 - 2011	GE1_LOW does not Granger Cause PV1_LOW	2	3.26934	0.0602	GE1_LOW Granger Cause PV1_LOW
2000 - 2011	GE1_LOW does not Granger Cause CC1_LOW	3	3.52242	0.0433	GE1_LOW Granger Cause CC1_LOW
2000 - 2011	PV1_LOW does not Granger Cause CC1_LOW	3	216.907	6.E-12	PV1_LOW Granger Cause CC1_LOW
2000 - 2011	CC1_LOW does not Granger Cause PV1_LOW	3	17.9382	5.E-05	CC1_LOW Granger Cause PV1_LOW
2000 - 2011	GE1_LOW does not Granger Cause PV1_LOW	3	11.9323	0.0004	GE1_LOW Granger Cause PV1_LOW
2000 - 2011	GE1_LOW does not Granger Cause CC1_LOW	4	9.65628	0.0026	GE1_LOW Granger Cause CC1_LOW
2000 - 2011	PV1_LOW does not Granger Cause CC1_LOW	4	126.393	7.E-08	PV1_LOW Granger Cause CC1_LOW
2000 - 2011	PV1_LOW does not Granger Cause GE1_LOW	4	24.0054	8.E-05	PV1_LOW Granger Cause GE1_LOW
2000 - 2011	PV1_LOW does not Granger Cause GE1_LOW	5	5.72170	0.0579	PV1_LOW Granger Cause GE1_LOW

Таблица 5

Резултати от теста за Грейнджър каузалност за високорейтинговите изследвани държави в периода 2013-2021 г.

Период	Тествана хипотеза	Лар	F-stat.	Prob.	Заклучение
2013-2021	CORR2_H does not Granger Cause CC2_H	2	2.79449	0.0820	CORR2_H Granger Cause CC2_H
2013-2021	PV2_H does not Granger Cause CORR2_H	2	4.53550	0.0219	PV2_H Granger Cause CORR2_H
2013-2021	CORR2_H does not Granger Cause CC2_H	3	4.05871	0.0240	CORR2_H Granger Cause CC2_H
2013-2021	CC2_H does not Granger Cause CORR2_H	3	3.98292	0.0256	CC2_H Granger Cause CORR2_H
2013-2021	PV2_H does not Granger Cause CORR2_H	3	4.92661	0.0121	PV2_H does not Granger Cause CORR2_H
2013-2021	CORR2_H does not Granger Cause CC2_H	4	4.76345	0.0178	CORR2_H Granger Cause CC2_H
2013-2021	CC2_H does not Granger Cause CORR2_H	4	2.66319	0.0894	CC2_H Granger Cause CORR2_H
2013-2021	GE2_H does not Granger Cause CORR2_H	4	5.89283	0.0087	GE2_H Granger Cause CORR2_H
2013-2021	PV2_H does not Granger Cause CORR2_H	4	2.96013	0.0692	PV2_H Granger Cause CORR2_H
2013-2021	GE2_H does not Granger Cause PV2_H	4	3.41198	0.0478	GE2_H Granger Cause PV2_H
2013-2021	CORR2_H does not Granger Cause CC2_H	5	4.77951	0.0555	CORR2_H Granger Cause CC2_H

Таблица 6

Резултати от теста за Грейнджър каузалност за нискорейтинговите изследвани държави в периода 2013-2021 г.

Период	Тествана хипотеза	Лар	F-stat.	Prob.	Заклучение
2013-2021	CC2_LOW does not Granger Cause PV2_LOW	1	2.91385	0.1026	CC2_LOW Granger Cause PV2_LOW
2013-2021	CORR2_LOW does not Granger Cause GE2_LOW	2	5.87432	0.0122	CORR2_LOW Granger Cause GE2_LOW
2013-2021	PV2_LOW does not Granger Cause CC2_LOW	3	4.26999	0.0315	PV2_LOW Granger Cause CC2_LOW
2013-2021	CORR2_LOW does not Granger Cause GE2_LOW	3	2.95086	0.0798	CORR2_LOW does not Granger Cause GE2_LOW
2013-2021	PV2_LOW does not Granger Cause CC2_LOW	4	3.80883	0.0711	PV2_LOW Granger Cause CC2_LOW
2013-2021	GE2_LOW does not Granger Cause PV2_LOW	4	43.9214	0.0001	GE2_LOW Granger Cause PV2_LOW
2013-2021	GE2_LOW does not Granger Cause CORR2_LOW	5	299.797	0.0438	GE2_LOW Granger Cause CORR2_LOW
2013-2021	GE2_LOW does not Granger Cause PV2_LOW	5	53.6317	0.1033	GE2_LOW Granger Cause PV2_LOW

СПИСЪК НА ТАБЛИЦИ И ГРАФИКИ

Взаимодействие между корупционните практики, икономическия растеж и политическата стабилност в България
проф. Ганчо Т. Ганчев

- 3 Графика 1
Индекс за контрол върху корупцията
- 4 Графика 2
България: Политическа стабилност и контрол на корупцията

Икономическо неравенство и корупция в България
Главен асистент Мария Паскалева
- 12 Графика 1
Динамика на Индекса за възприятие на корупцията (Corruption Perception Index), Джини (Gini) и „Борба с корупцията“ (Control of Corruption) за периода 2000-2020 г.:
- 12 Таблица 1
Корелационна матрица
- 13 Таблица 2
Резултати от метод на най-малките квадрати при зависима променлива Коефициент на Джини (Gini):
- 14 Таблица 3
Резултати от метод на най-малките квадрати при зависима променлива „Контрол на корупцията“ (Control of Corruption):

Въздействие на корупцията върху усвояването на европейските фондове в България
Доцент Иван Тодоров
- 19 Таблица 1
Разширени тестове на Дики-Фулър за единичен корен върху базовите стойности на EUFAR, СОС и CPI
- 19 Таблица 2
Разширен тест на Дики-Фулър за единичен корен върху първите разлики на EUFAR
- 19 Таблица 3
Селекция на броя лагове в първата спецификация на ARDL модела
- 19 Таблица 4
Иконометрична оценка на първата спецификация на ARDL модела
- 20 Графика 1
Тест за нормално разпределение на остатъците в Уравнение (1)
- 20 Таблица 5
Тест за серийна корелация на остатъците в Уравнение (1)
- 20 Таблица 6
Тест за хетероскедастичност на остатъците в Уравнение (1)
- 20 Графика 2
CUSUM тест за динамична стабилност на Уравнение (1)
- 21 Таблица 7
Граничен (bounds) тест на Уравнение (1)
- 21 Таблица 8
Тестове за каузалност между EUFAR и СОС
- 21 Таблица 9
Селекция на броя лагове във втората спецификация на ARDL модела
- 21 Таблица 10
Иконометрична оценка на втората спецификация на ARDL модела
- 22 Графика 3
Тест за нормално разпределение на остатъците в Уравнение (2)
- 22 Таблица 11
Тест за серийна корелация на остатъците в Уравнение (2)
- 22 Таблица 12
Тест за хетероскедастичност на остатъците в Уравнение (2)
- 22 Графика 4
CUSUM тест за динамична стабилност на Уравнение (2)
- 23 Таблица 13
Граничен (bounds) тест на Уравнение (1)
- 23 Таблица 14
Тестове за каузалност между EUFAR и CPI

Приложения

- 32 Таблица 1
Резултати от теста за Грейнджър каузалност за обобщените данни за всички изследвани държави в периода 2000-2011 г.
- 32 Таблица 2
Резултати от теста за Грейнджър каузалност за обобщените данни за всички изследвани държави в периода 2013-2021 г.
- 33 Таблица 3
Резултати от теста за Грейнджър каузалност за високорейтинговите изследвани държави в периода 2000-2011 г.
- 34 Таблица 4
Резултати от теста за Грейнджър каузалност за нискорейтинговите изследвани държави в периода 2000-2011 г.
- 35 Таблица 5
Резултати от теста за Грейнджър каузалност за високорейтинговите изследвани държави в периода 2013-2021 г.
- 35 Таблица 6
Резултати от теста за Грейнджър каузалност за нискорейтинговите изследвани държави в периода 2013-2021 г.

За авторите

Проф. д-р Ганчо Ганчев е ръководител на Лабораторията за иконометрични изследвания към Стопанския факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски“. Работи в областта на международните финанси, теорията на парите и кредита и европейската икономическа интеграция. През различни периоди специализира в Световната банка, Европейския университетски център в Нанси, Франция, и други международни институции. Заемал е ръководни постове като директор на Агенцията за икономическо програмиране и развитие, съветник на министър-председателя, декан на Стопанския факултет в Югозападния университет и др. Автор е на десетки научни и приложни публикации и проекти.

Гл. ас. д-р Мария Паскалева е завършила Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград, Стопански факултет, специалност „Финанси“. Научнопреподавателската си кариера започва в Стопански факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“, катедра „Финанси и отчетност“. Защищава успешно дисертационен труд на тема „Управление на риска чрез суверенни суапи за дългово неизпълнение (CDS) в европейски контекст“ през 2018 г. Научните ѝ интереси са в сферата на рисков мениджмънт, финансови деривати, борсови пазари и финансови кризи. Носител е на призови места в академичните конкурси „Д-р Иванка Петкова“ и „Млад икономист“.

Доц. д-р Иван Тодоров защитава дисертация на тема „Макрофинансова специфика на интеграцията на България в Европейския съюз“ в Института за икономически изследвания на БАН през 2012 г. От 2008 г. работи в Югозападния университет „Неофит Рилски“, където през 2013 г. става главен асистент, а през 2019 г. – доцент по „Финанси, парично обръщение, кредит и застраховка“. Изследванията му са свързани с макроикономическите аспекти на икономическата интеграция на новите държави членки от Централна и Източна Европа в Европейския съюз.

Доц. д-р Владимир Ценков е преподавател в катедра „Финанси и отчетност“ към Стопански факултет на Югозападен университет „Неофит Рилски“. Придобива докторска степен в научната специалност „Финанси, парично обръщение, кредит и застраховка“, научен секретар на Стопански факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“, активно свързан с дейността на действащата към факултета Лаборатория за иконометрични изследвания. Изследователските му интереси и публикации са в сферата на пазарната ефективност, капиталовите пазари, инвестиционна дейност, застрахователните отношения, международните финанси и монетарната политика. Преподавателската му дейност е свързана с дисциплините Капиталови инвестиции, Застраховане, Управление на риска, Пазари на дериватни ценни книжа и Финансов мениджмънт и инвестиции.

ИЗДАТЕЛ

Фондация Фридрих Еберт
Бюро България
ул. Княз Борис I 97
1000 София, България

Отговорен редактор:
Жак Папаро, директор
© Дизайн корица: Пламена Цветкова
Предпечат и печат: Про Креатив Студио

Използването с търговска цел на всички издадени от Фондация Фридрих Еберт (ФФЕ) публикации не е позволено без писменото съгласие на ФФЕ.

Мненията, изразени в тази публикация, принадлежат на авторите и не отразяват непременно позицията на Фондация Фридрих Еберт.

Всички текстове са достъпни онлайн
bulgaria.fes.de

София, 2023 г.
ISBN 978-619-7666-28-1

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**